

Ե Մ Ս Ե Գ Ի Ր

ՔԱՆԱՌԻՐԱԿԱՆ

ՀԻՆ ՀԵՐԵՐԵՆՈՒԹԻՒՆ

—

ԵՐԵՆԵԼԻՈՅՆ ԵՆԵՆԵԼՅՈՒՆ

ՀՈԳԵԶՆՈՐՀ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒՆ

Ն Ե Ր Ի Ո Գ Լ Ե Ե Ն

ԱՍԵՑԵԱԼ

Ի ՍՈՒՐԲ ԿԱԹՈՒԳՈՒՆԻ ԵԿԵԳԵՑԻ

որ է

Ի նոր ժամանակ, որ այժմ ինչև՛ մաղարշապատ ժողով, յորում որդեղով ցոյցա-
հրաշխի տեսին թե՛ նահապետի Սրբոյն Գրեգորի Լուսաւորչի:

(Ընդամենութեան և վերջ):

Եւ արդ՛ զու հիլ խորան աստուածաճաղարհ, հարսն սուրբ,
մայր լուսոյ, և առաքատ անախտ անմահ փեսային, յաւէտա-
յուրաճ՝ ցնծութեամբ խնդա՛ և ուրախացի՛ր ամենայորդոր
բերկրանօք՝ ի փառս փեսայացեալ Բանին Հօր՝ Վրիստոսի և
Աստուծոյ, վասն զի բոլորիցն՝ Տէրն զքեզ շրջապատեալ պաշտ-
Տեարա՛ն ժ. 1859.

պանական խնամածութեամբ՝ մեծ առնելով զվստօս քօ վերջինս քան զառաջինն։ Օ՛ր զամենայն ինչ զբոլորիցս՝ երկնականոց զուսնարտակօքն՝ ՚ի քում հրամանատրեաց կալ յանդադար սպասահարկութեան։ Որով և վայելչական զերազանցութեամբ զերապատիւ եղեալ ՚ի փառս հրաշակերտ աստուածազարդ ճոխութեան՝ ոչ ևս նողկալի դողմամբ կասկածես յապագայիցն ինչ թողանալ և կամ թերատիւ քումդ շնորհաբաշխութեան։ Որ և բարձրագոյն և բարձրագահ քան զերկնային անձեռակերտ խորանազարդ կամարին ծայր՝ արձակեալ ծաւալեցեր զճագումն աստուածային իմանալի ճառագայթիցն, և կատարելագործես զամենեւեան զառ ՚ի քօ սրբութիւնդ ապաւինեալքս յառ քաւաբեր և փրկութիւնագործ զօրութիւնըդ։ Եւ ոչ միայն զքոյդ վայելչազարդեալ սպաճառացուցանես զաստուածազարդ և զգերահաշ խորհրդոյդ զօրութիւն, որով և կատարելանաս աստուածային ամենագօրութեամբդ։ Ման զի ամենայն յոգնահոյլ երկնապարզ և շնորհացդ զօրութեանց մատուց քեւ առատաբերալ յաստուածուստ անհատաբար բաշխմամբ պարզեին հաւատացեալ ժողովրդոց։ Վեւ լուծեալ արձակեցաւ կրճիմն դատապարտական մահաբերն անիծից՝ որ յաւիտենից։ Վեւ փոխարկեալ փոխադրեցաք ՚ի հարսանիս երկնաւոր փեսային, և փոխանակ մահուն սպառնալեաց կենդանատուր և կենագործ կենաց լինելով մեզ առ ի թ։ Վեւ ներհալասէր հակառակախին հարկաւորեալ՝ զպարտուցն իւրոց հատոյց զտոյժս զատապարտական և անլուծանելի պատուհասիւ։

Ղու փոխանակ Ադին Եդեմայ՝ եղեմատունի։ Ղու և դարատան վայելչածաղիկ՝ յոգնարեղուն սաղարթաթիթիթ անբեովք կանաչացեալ։ Ղու արեղակնածագ դուռն և արեւելային առապաստ ՚ի Վրխատոսէ մեզ ձրերցար։ Ղու զհրեղէն սուրն կապտեալ՝ պարտաւորեցեր զշրջապատաւն շուրջանակի

զվայելչական վայրիւք աստուածատունկս զրախտի: Վառ և փոխանակ մահաւիթ և մահածին անկոյն՝ զկենսածինն և զկենսացուցիչն՝ ի քում անկեալ բուսուցեր յաստուածահարաշ առաջատարի՝ զՔրիստոս: Վառ փոխանակ չորից աղենարուղն քառափակ դեռոցն՝ դեռահետեալ ծովահոս վտախօք՝ յիմանալի և յաստուածաբուղն հոգեհոսան պատգամածին վտակացդ ծաւալեալ ծովացուցանես զուսումն և զչնորհ սրբութեան աստուածային անհոս և անճառ գիտութեանն, և ըստ չորից առեւտարանչացն՝ զառեւտարանական վարդապետութիւնն ոչ միայն՝ ի չորս առաջս բաժանեալ, այլ՝ ընդ չորեքժաղեան ծայրս տիեզերաց տփռեալ տարածանես, բաշխես և լուսաւորես: Վառ զլրբելումն վերաւորելոյ Նախահօրն յիւրմէ կողածնէն՝ կուսածնի միածնի կողիւն կենսագործեցեր զնա՝ ի կեանս և յանմահութիւն, և վերստին նորոգման զրախտին վափկութեան անմահ կենացն արժանաւորեցեր:

Օրհնեալ ես դու, առաքատ կուսանկար և առն տերունական Աստուծապարզ և շնորհօքն առլցեալ, որ փոխանակ անդերպառոյտ ջրակուտակ խոռոչացեալ խորոցն անբաւից լեռնացեալն կուտակմամբ և տիեզերածաւալ բարձրացեալ զեր՝ ի վերոյ երկնակառար ծայրից լեռանց դադաթանցն՝ մահացուցանելով զամենայն հոյլս բազմութեան երկրածին կենդանեացն: Դսկ դու քով¹ աստուածահոս և տիեզերակեցոյց ջրովդ՝ առաջանաղարդ մաքրութեամբդ զառհաւատչեայ կենացն զլուսափայլութիւն, և զփրկագործն զմարմին սուրբ և զարիւն անապական պարզեւս անմահութեան գրաւական:

Օրհնեալ ես դու, լեռն սուրբ, իմանալի խորան, փառաւ աստուածակերտ և քաղաք ամուր սպասանի, որ զգառնովէր վիճակս հրացան և առջորակել սրսկման անձրևի սաս-

¹ Օր. Իսկ քով. «Վ. ուղղեցաք ըստ բառ.:

տասրատիմն՝ պատուհասի պատշաճապէս պատկանեալ՝ պատու-
աստեցեր 'ի քում երկնանմանդ կամարի զամպ հոգեզումարս՝
զխումբս սրբոց մարգարէիցն և աստուածախօս արանց, որք
միշտ կրթութեամբ ու թացեալք 'ի հիւթից շնորհաց սուրբ
Հոգւոյն՝ կաթեցուցանելով հանապազացօղ ծորմամբ զանձրևս
հոգեբուղն՝ աստուածաձիր և քրիստոսազարդ վարդապետու-
թեամբ, որով զովացեալ զուարթանան անձինք պասքելոց 'ի
հոգետոչոր այրմանէ և 'ի հրաբորբոքն ցանկութեանց: Աւ-
վատահացեալք 'ի Վրիստոս սուրբ ուրախարարն յուսով՝ ցօ-
ղեն զարտօսրաթոր զվտակս մարգարտել սնդս կաթուածոց, որ
և լոգարան լուանալոյն սպիտակացեալք փայլին իբրև զձիւ-
նաբեր 'ի Սաղմնին յուրախարար հարսնարանիդ յերկնահրաշ
և աստուածազուարճ խորանիդ ցնծութեամբ օրհնել զքեզ:

(Օրհնեալ ես դու խորան սուրբ՝ կաթուղնկէ եկեղեցի,
բուրաստան աստուածատունկ, 'ի յերկրէ 'ի յերկինս կանդ-
նեալ սանդուխք ակն յայտնի կառուցմամբ, ոչ երկնահաս մի-
այն ըստ սքանչելահրաշ տեսլան մեծին Յակովբայ, այլ նոյն
ինքն երկին և երկնակամար առաքատ յերկրի կառուցեալ:
Նոյն և երկնահոյլ բանալք անմարմնոյն ոչ յատուկ արձակ պար-
զութեամբ էջս և ելս արարեալ, այլ՝ ընդմիջելի հասմամբ
և բնաբար բազդատութեամբ 'ի քում յարկացեալ մնան յաս-
տուածահրաշ փառսք ջոկադրեալ և պարազարդեալ յառա-
գաստի երկնից արքային:

(Օրհնեալ ես դու յամենայնի, հարսն սուրբ՝ և զովեալ
յամենայն բերանոյ, ով առաքատ երկնազարդ և տաճար ամե-
նասուրբ Բանին մարմնացելոյ, որ 'ի քօ յաստուածակերտ և
'ի հրաշազարդ խորհուրդ՝ ահեղահրաշ տեսլամբն առ յաս-
տուածուստ ցուցեալ եղև առաքելաձան և մարգարէաշնորհ

² Ի բառ. քառանգիք ձեռնա... աստիպապիք:

առն սրբոյն Պօլիգորի՝ տեսիլ զարմանազան սքանչելահրաշ՝
 և յաւէտ սխրալի և անձառելի՝ ի վեր քան զմիտս և զիմա-
 ցումն: Պատառուած երկնականս կարծրանիւթն հաստատու-
 թեան, և ՚ի վերայ այնր հրաձեղուն և լուսայատակ պաղպա-
 ջուն պատառուածին կարկառք լեռնակոյտք, շողանշոյլ և լու-
 սերանգ ջրոյն անբաւութիւն, որ յարդարեալ բարդմամբ խը-
 տացեալք յանբաւ բարձրութեանդ դերակացեալ կայիւք կալ-
 մամբ կառուցեալ, և անբախ շարժմամբ հաստատեալ անդա-
 նօր: Ապա սահմանասոյր սարսիւք սաւառնացեալ սլանային
 անբաւութիւնք բիւրաւորացն հրանիւթից՝ հրաբորբօք փայլ-
 մամբ փայլակնացեալք՝ ընով առ հառարակ զառստորեւս ա-
 մենայն ըստ դաղափարութեան մանրամասն հիւղէի ընդ օդս
 ցնդեալ փոշիաձև տարածմամբ: Յորժամ անորակի արփոյն
 հառուածք հրանուտ լուսահեղձ հոսմամբ որակացեալ, նրբա-
 մասնաբար փողեալ ընդ փորուածս տանց ՚ի ժամանակս ամա-
 րայնոց արեգակնակէզ ճառագայթիցն արձակման, որ և քա-
 ջաձայն թնդմամբ բոմբիւն ահագին զղըղման՝ իբր յարձա-
 նադանգ վիմաց հնչեալ՝ հիացուցեալ սասանեցոյց զսանդարտ-
 մեաս անդնդոց: Քանզի յահագին ճայթմանէ բախման ուռ-
 նաձև ոսկիաձոյն ձայնատուի սարսեալ սաքրեցին մեծաւ դող-
 մամբ հոյլքն խաւարային անդնդասոյզ այսոց բաղմութեան:
 Եւ յանկարծ յեղակարծում ժամու առատաբար տեսանելով
 հեղեալ սփռեալ տարածեալ զշնորհս ողորմութեան Քրիս-
 տոսի առ իւր արարածս: Ար զայն և ՚ի խաչին ձայնէ կործա-
 նէր կարծրանիւք դրունք դժոխականն յարկի, և առհասարակ
 սուղեալ սասանիւր՝ իսպառ անապատ և ապալեր մնալով ան-
 սուրբն այն վայր և տեղի:

() Եհնեալ ես լուսանկար առադաստ, որ շքեղաճոխ նա-
 զանօք զօրացար ՚ի վերայ պատկերացն դբօշերց, և հարեալ
 սատակեցեր զնոտի պաճուճանս դիւանուէրս և զքաջապիւրճն

պարծանօք՝ զՆնաՏիան տիկին: Վու և զԼրամաղղական սու-
տանուն աստուածոյն զգիւաբնական պատկեր՝ զգիւանունն Վիոս
կործանեցեր, և զառ. 'ի նորայն բնականն Բագնի զգիւացն
բազմութիւն արտաճալածս արարեալ՝ անդր ևս քան զՎովկա-
սականն բնակեցուցեր զլեւամբ: Վու զԹանձրամած խաւարն
կռապաշտական աղջամղջին նսեմութեանն փարատեցեր, և ըզ-
հաստասարած զգերազանցիկ լուսոյն ճառագայթս և անհատ սի-
րոյն Վրիստոսի յերկրի մերում սփռեալ ծաւալեցեր: Վու
ամենայն յամենայնի:

Օրհնեալ ես ո՞վ ամենասուրբ խորան և լուսաղարդ ա-
ռադասա, որ անպատում և անբաւ բարեաց 'ի Վրիստոսէ ե-
ղեր մեզ առիթ, և պատճառ կենաց և փրկութիւն հոգւոց և
մարմնոց, առ որս տկարանան միտք մեր և բան, առ 'ի ճառել
զանձառ երանութեանցն զհանդէս՝ որ քի մեզ աղբն լաւցան
առաստութիւնք առատութեանց շնորհատուր պարգևաց: Վու
ո՞վ ամենասուրբ խորան պարունակ և անխորտակ էականիցն
եռանձնական, և եղակի տէրութեան երրորդութեան բնակա-
րան: Վու անմարմնական խմբիցն ջոկադրութեանց անանջա-
տելի կայացմանցն կայարան: Վու անլուանալի ներկման սե-
ւացեալ և խտացեալ մեղացն աղտեղութեանցն լուսցարան:
Վու ո՞վ ամենասուրբ և մեղսաքաւիչ մարմնոյն Վրիստոսի և
արեանն բաշխիչ: Վու առաքելոց և մարգարէից և մարտի-
րոսաց վայելչական զարդ և յաղթանակ քաջութեան և պսակ
պարծանոց 'ի յիշատակս տօնից և տարեկանաց, 'ի ձայն ցըն-
ծութեան 'ի յարկս արդարոց: Վու հայրապետաց և եպիս-
կոպոսոց զահշք փառաց և պատուի, և ձեռնադրող առ 'ի յօ-
ծումս իշխանական տէրութեան, և առաջնորդ սրբութեան և
արդարութեան: Վու քահանայից և սարկաւազաց սարսափելի
սրբութիւն, և սանձք յարմարիչ և ուղղիչ յանմալար ճանա-
պարհն երկնաշաւիղ մաից կենացն յուրախարարն հանդիսա

երկնից արքայութեանն: Վառ ո՞վ ուղղափառաց օրէնք և քա-
նոն հաւատոյ անլիբէպ և անսայթաք դաւանութեան համադօր
և համադոյ սուրբ երրորդութեանն: Վառ ո՞վ հերձուածողաց
և խոտորեւոց յղվածեմ ճանապարհէն անընդլիմակաց նոցա
ղէն, և ախոյեան խորասկիչ, և հալածիչ յանդառնալի կո-
րուսան իւրեանց չարութեանց և ամբարշտութեանց: Վառ
ցնդելոցն յօցաող և 'ի նենգապատիր խարդախանայն ժողո-
վարան: Վառ հարթուցելոցն յուսից պղտորմանց թշնամոյն
հաստատեցուցիչ և կուսարան արդարութեան և սրբութեան
'ի կեանս յաւիտենից: Վառ ամուսնացելոց յարդարիչ և պահ-
պանակ պարկեշտութեան անբիծ և անխարդախ կենակցութեան
և անարատ կենցաղավարութեան: Վառ ո՞վ մեղուցելոց դարձո-
ղաց յապաշխարութիւն՝ յարկ ապաւինի: Վառ. փախուցելոց 'ի
հալածողաց՝ քաղաք ապաստանի: Վառ ո՞վ նաւելոց նսւահան-
դիստ և անդորր խաղաղութեան: Վառ ո՞վ տաղնապելոց՝ ի դի-
ւատանջ ահիցն պակուցմանց առ ժամայն փարատիչ: Վառ ո՞վ
աղքատաց և կարօտելոց դարմանիչ: Վառ ո՞վ ժողովրդակա-
նաց ժողովարան: Վառ որբոց և այրեաց այցելու և խնամա-
ծու: Վառ մերկաց վերարկու և զգեստ անկողնոպտելի: Վառ տը-
կարաց և կաղաց օղնական, կուրաց լոյս և համբոց դժուարա-
խօսից բան: Վառ ո՞վ ճարտարատանական լսելիք լուսանկար,
և առաջնորդ անմոլար 'ի վերնական նսւահանդիսան: Վառ ան-
յուսից յոյս և սարաուցելոց հաշտարան:

Արդ այսքանոյ և այսպիսի պարզեաբաշխութեանց մեզ
տուիչ, ո՞վ դու հարան սուրբ և առադաստ վերնայարկ: Ասկս
որոյ և աղբրասհայց մաղթանօք անկեալ առաջն՝ աղաչեմք զառ
'ի սրբոյ առադաստի քում բնակեալդ զամենադօր և զզօրեղդ
զօրութիւն, զառ 'ի սուրբ և յանախա և 'ի դերամբքուր ծո-
ցոյ քումմէ՛ զճնեալ մանկունս, զի զամենեւեան զնախայտա-
ջեալնն ընդ առաջ լինել յառաջագոյն յամեցելոյ գալստան

փեսային Վրիստոսի և Աստուծոյ, յորժամ երևեսցի Աստուծոն 'ի մէջ աստուածացիւցն զերամնքուր փայլմամբն փայլատակեալ: Որ և դու, ո՞վ փայլակնակերպ և աստուածակերտ առաքատտ անպարիմանալի իմացմամբ զառանց նուազմանն ընկալցիս զանախտ և զանճառ լուսոյն զփայլումն՝ անբաւիւք երկարեալ երկնականար զօտեաւն վերնայարկ կիսազնդիւն շարայնդեալ, պարուրաւփակ պարունակու թեամբն պարփակեալ զամենսեան զերկրածնեալքս՝ կարծրայատակ լայնու թեամբն լուսաթեւեալս օդաթռիչ արագութեամբ վերանալ ընդ առաջ Վրիստոսի՝ լուսանշոյլ ամպոյն կառավարեալ, և այնպէս մըշտակայել 'ի խորհուրդս հրեշտակական պարուցն պարակցելով: Եւ ընդ յոգնահոյլ խմբիցն բաղկացու թեանցն անդլակի վառաւորութեամբ յանեղրական կեանսն, յանբաւ ճոխութիւնսն, յանկապուտ յուրախութիւնսն, 'ի վերինն Նշուստողէմ ուրախանալ և խրախանալ, անհատ ձայնակցութեամբ ընդ սերովբէազունդ բանակացն՝ փառս 'ի վեր առաքել ամենասուրբ երրորդութեանն այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

ՆՈՐ ՇԱՐԵԳԻՐԵՃՈՒՐ

ՄԵՏԵԼԵՉ ՀԱՅԿԵՉՆ

ԳԱԶ ԶՕՐԱՎԱՐ ՆԻ ՄԵՆԱՄԱՐՏԻԿ

Արտուազ՝ մինն էր յայն Հայկազուն քաջ զօրավարաց, որք ծառայում էին Յունաց Տէրութեան, Յուստիանոսի Ա. Այսեւր ժամանակին: 'Ի 549 թուականին Վրիստոսի՝ երբ որ հարկ եղև Յունաց վանել պատերազմաւ զԳա՛նայէ՛ կամ Գա՛ն՝ անուանեալ բարբարոս ժողովուրդը, որք բռնացեալ

էին Խառնից կողմերումը, Արտաւաղ՝ զօրավար կարգընելով
Հայկական զինքին՝ որ բաղկացած էր 'ի Հայազգի զօրականաց,
զնաց Յունական զօրաց հետ Վերոնայ քաղաքին վերայ՝ որ
Գոթաց ձեռքումն էր Վերնետից սահմաններումը:

Եւրբ որ բովանդակ զօրքն բանակուած էին դաշտումը
հանդէպ քաղաքին, քաղաքի մէջ Վերնետիցի ազնուականաց
մինն՝ Մարիկանոս տնուն՝ որ բարեկամ էր Վայսեր՝ հաւանե-
ցուցանելով զքաղաքի պահապանաց մինը մասնել զքաղաքը
'ի ձեռս Յունաց, իմաց տուաւ զաղաքար Յոյն զօրապետաց՝
որ գիշերով զան մասնեն 'ի քաղաքը: Ջօրապետքն կասկա-
ծելով՝ մի՛ գուցէ զաւաճանութիւն ինչ գործըի, չէին յօ-
ժարում զբոլոր 'զօրքը 'միանգամայն ուղարկել, այլ՝ բար-
ւոյր էին համարում նախ սակաւաթիւ դունդ մի արձակել, որ
եթէ յաջողի նոցա մուտ գործել 'ի քաղաքը՝ ինքեանք ևս ա-
պա զնան անդր փութապէս: Հաւանեցան ամենքն խորհրդոյս,
բայց գործ կատարողն եղև քաջն մեր Արտաւաղ: Վասն զի
տեսանելով սա՝ թէ 'ի Յոյն զօրապետաց ոչ ոք չէ համար-
ձակուում սակաւ զօրք դէպ 'ի քաղաքը յառաջ խաղալ, ընտ-
րեց իւր զնդի միջէն իբր հարիւրիւ չափ հայազգի և հայկա-
սիրտ կորիճներ, և նոցա հետ 'ի միասին ելաւ զնաց գիշե-
րով՝ մօտեցաւ քաղաքի պարսպին: Բացաւ յայնժամ պահա-
պանն զդունը, և Արտաւաղ իւր զօրականօքն մտաւ 'ի ներ-
քըս. ուր և յետ սպանանելոյ զմիւս պահապանքը՝ իմաց տը-
ւաւ Յունաց, որ ըստ խոստման իւրեանց զան հասանեն շու-
տով: Քաղաքի մէջ գտանուած Գոթքն կարծելով՝ թէ ար-
դէն ամենայն Յունական զօրքն մտած են 'ի քաղաքը՝ ելան իտ-
կոյն քաղաքի դռնէն և փախեան: Իսկ Յունաց զօրադուլքն՝
երբ որ իմացան թէ ստուգիւ աւնուած է քաղաքն, փոխանակ
խոհեմութեամբ իմն զնալոյ և միանալոյ ընդ քաջասրախն Ար-
տաւաղայ, սկսան կարճամտաբար վէճ՝ յարուցանել իւրեանց
Տեղբայր Ժ. 1859.

մէջ՝ որոշելոյ համար թէ ո՞ւմ առաւել պատկանի քաղաքի աւարն: Եւ այս իսկ եղև պատճառ վերատին անցանելոյ քաղաքին՝ ի ձեռս թշնամեաց. վասն զի նոյն իսկ փախստական Պոթքն զդալով՝ թէ Յունաց գնդի գալուստն պիտի յապաղուի, շուտով յետ դարձան, և նոյն դռնէն՝ ուստի ելած էին՝ մտան դարձեալ՝ ի քաղաքը, որովհետև զիտէին թէ այն սակաւաթիւ զօրականքն՝ որք Արտաւազի հետ էին, չէին կարող բովանդակ քաղաքին տիրել: Եւ Յոյնք անդիտակ գոլով այս անցիցս, և միանգամայն շփոթուելով տարաձայնութեամբ իւրեանց մէջ՝ փոյթ չունեցան ամենեւին աճապարելու, այլ՝ ծանր և հանդարտ ընթացիւք մօտենում էին. քաղաքին՝ միտք չունելով ամենեւին (ինչպէս գուշակուում է) բարի վախճանաւ պատկելու զԱրտաւազի քաջագործութիւնը: Եւ մինչ դեռ հասած չէին նոքա, Պոթքն արդէն լցուած լինելով քաղաքի մէջ՝ դիմեցին Արտաւազեանց վերայ: Սորա ևս դէմ դնելով նոցա՝ կռուում էին ամենայն զօրութեամբ, և միանգամայն ձայն էին արձակում դրսում գտանուած Յունական զօրաց՝ որ յօդնութիւն հասանէն: Իսկ ի՞նչ օգուտ, յառաջ քան զհասանելն նոցա՝ կարողացան Պոթքն զքաղաքի դռննը փակել: Աւստի Յոյնք ևս յետ մօտենալոյ պարսպին՝ փակուած գտանելով զգուռնը՝ դարձան գնացին յիւրեանց բանակատեղը: Ահա՛ պտուղ նախանձու և չարակամութեան առ ընկերն, և անհաւատարմութեան առ Տէրութիւնն: Արտաւազ, և նորա քաջարի նիզակակիցքն տեսանելով՝ թէ հնար չկայ այնուհետև դէմ դնելու թշնամեաց բաղմութեան, ակամայ կամօք զվերջին վտանդը ևս յանձն առին գոնէ իւրեանց աղատութեան համար. դիմեցին պարսպի աշտարակաց վերայ և նետուեցան դէպ ի վայր: Յայս դիպուածումն թէպէտ և ոմանք քարի զարկւելով՝ մնասեցան, բայց այլք՝ ընդ որս և Արտաւազ տափի վերայ անկանելով՝ անմիտս զերծան: Եւ երբ որ հասան

ի բանակը՝ շատ և շատ մեղադրեց Արտաւազ զՅունաց զօրքը՝ վասն այնորինակ ամօթալի վատասրտութեան, որով զիւրեանց ընկերքը թողին վտանգի մէջ, որով և Տէրութեան ևս եղեն վնասակար՝ ի բաց կալով յառմանէ քաղաքին:

Տոտիղաս՝ Գոթաց արքայն՝ որ տիրած էր մայրաքաղաքին Հռովմայ, երբ որ լսեց զԱլեքոնայի անցքը՝ փութացաւ և ինքն բազմակոտոր զօրօք դիմել Յունաց բանակին վերայ: Կորովին Արտաւազ տեսանելով՝ թէ Յունաց զօրագլուխքն ահուդողով պաշարուած՝ չէն համարձակում թշնամոյն առաջն ելանելու, ոչ միայն ինքն չյուսահատուեցաւ, այլ և ըսկըսաւ յուսահատելոց ևս սիրտ տալ. «Այդ ի՞նչ բան է, ապաց. որ լքեալ վճատեալ էք, է՞ր այդպէս շիւարուած մնում «էք: Եթէ գալիս են Գոթքն, թող գան, թող անցանէ նոցա կէսն ընդ գետն. և յայնժամ՝ եթէ մեք դէմ դնեմք և մեր զէնքը քաջութեամբ շարժեմք՝ լաւ ևս կարող եմք խորտակել վանել և կորուսանել զնոսա. վասն զի շատ ժամանակ «չէ որ ես զնոցա զօրութեան չափը պատերազմի մէջ՝ իմացած «եմ փորձով, ևն «:

Այնչ Յոյնք դեռ յերկիւղի և մաածմանց մէջ վարանեալ կային և միմեանց հետ խօսում էին, թշնամիքն առանց երկիւղի անցան յայս կոյս գետոյն, և յառաջ խաղալով՝ եկան ճակատեցան Յունաց բանակին հանդէպ: Եւ ահա յանկարծ մինն ի նոցանէ Ալիլար անուն, այր բաբձրահասակ՝ յաղթանդամ՝ զարհուրելի դիմօք՝ և ուժով ահարկու, զինավառ՝ վահանավառ՝ զըսհազդեաց՝ իբրեւ նոր ոմն Գողիւթ դուրս ելաւ, յառաջ վազեց, կանգնեցաւ ճակատու մէջ տեղումը, ձայն արձակեց խրոխտանօք. «Այ դուք Հռոմք, հանեցէք ի միջոյ ձեր մի ախոյեան, որ կարողանայ ինձ հետ մենամարտիլ «: Սոսկացան Յոյնք՝ երբ որ զայս լսեցին. և ոչ դը ի նոցունց չէր իշխում այնպիսի զօրեղագոյն հոկայի դէմ ելանել: Բայց Արտա-

ւազ՝ որոյ սիրտն սովոր չէր տանել անարգաբար այնպիսի խորխտանաց, ցաթկեց հեծաւ իսկոյն յահպարտանոց երիվարին վերայ, արշաւեց ընդդէմ գոռողամիտ Թշնամւոյն, և արձանացաւ դաշտի մէջ տեղումը աներկիւղապէս: Չարհուրելի էր տեսարանն, ուր այնպէս էր երևում՝ իբր թէ երկու ամեհի առիւծունք դէմ առ դէմ կանգնած՝ մոնչում են կատաղաբար միմեանց վերայ: Հասաւ ժամն մենամարտութեան, յարձակուցան յանկարծ երկուքն յերկուց կողմանց՝ մինն աստի և միւսն անտի՝ գազանացեալ բարկութեամբ. և մինչ ճօճելով կշռելով Վիլար զիւր նիզակը՝ կամենում էր զմահաբեր հարուածը հատուցանել դիմամարտին, աճապարեց Արտաւազ, թռաւ հասաւ աննշմարելի իմն արագութեամբ նորա վերայ, և մխելով զիւր նեղակը յաջ կողն նորա՝ գլորեց զնա՝ ի ձիոյն ի վայր: Թէպէտ և այս միակ հարուածս բաւական էր աննշացուցանելու զՎիլարը, բայց որովհետև զնիզակը դեռ ձեռնումը բռնած ունէր նա, կարծեց Արտաւազ՝ թէ մահացու չէ խոցուածն. ուստի յետ մի անգամ խոյս տալոյն՝ դարձաւ վերքատին և սխառ աւելի ևս խոր մխել զնիզակը՝ որ խրուած էր ի կողն նորա, և այնպէս իսկ զրկեց զնա և ի վերջին շնչոյն:

Այսպէս ահա ցոյց տուաւ Արտաւազ զիւր վերջին քաջութիւնը ի հանգիսի մենամարտութեան: Բայց այն է ցաւալի, որ երկրորդ հարուածն՝ որով զիւր ախոյեանը աննշացոյց, թանգ եղև նմա, և այնչափ թանգ՝ որչափ էր իւր կեանքին: Վասն զի երբ որ յերկրորդ նուագին ուժգին թափով և շտապով անկաւ նա կործանեալ Թշնամւոյն վերայ, յայնժամ ըստ դժբախտ իմն դիպուածոյ՝ սլաքն այն նիզակի որ Թշնամւոյ ձեռնումն էր՝ դիպաւ նորա պարանոցին, և խղելով զմորթը՝ կտրեց զնեւրդբը (բարակ երակները), որով և պատճառեց նմա մահ յետ երեք օրից:

Սեռաւ Արտաւազ, լացին զնա Յայնք: Նորա հիանալի

քաջութեան գործքերն նկարագրուեցան Պրովոպիոսի՝ ժամանակակից Յոյն Պատմագրի թերթերումը՝ ի յաւէժական փառս Հայ անուան:

ՄՍԵՐ ՄՍԵՐԵԱՆՑ:

ՀՐԷԻՑ ԴՊԻՐՔՆ

Ճառքաղիս չորրորդ տետրակի մէջ (էջ 115—121) խօսեցած եմք Փարիսեցւոց ծագման և նոցա աղանդոյ վերայ: Իսկոյ որովհետև Աւետարանումը Փարիսեցւոց հետ յիշատակուում են յաճախ և Դպիրք¹, պատշաճ եմք համարում խօսիլ աստ սոցա վերայ ևս:

Գիտե՛լի է նախ՝ որ Դպիրքն էին օրինադէպք, օրէնք ուսուցանողք, վասն որոյ կոչուում էին նաև Օրէնակահ², Օրէնաոր³, Վարդապէտ⁴ օրէնաց⁵: Երկրորդ՝ որ նոքա զանազանուում էին ի Փարիսեցւոց՝ որովհետև միշտ առանձին անուամբ էին յիշատակուում, ինչպէս յայտ բանի. ,Վայ ձեզ Դպրաց և Փարիսեցւոց կեղծաւորաց⁶: Երրորդ՝ որ ոմանք ի նոցանէ լինում էին ի Փարիսեցւոց. վասն որոյ երբեմն մի և նոյն անձն լինում էր և կոչուում էր և՛ Դպիր և՛ Փարիսէցի, այսինքն Դպիր⁷ ըստ պաշտօնի, և Փարիսէցի՝ ըստ աղանդոյ: Յայսպիսի Փարիսէցի Դպիրներից էր այն Դպիրն՝ որ հարցումն արտր Յիսուսի. ,Ո՞ր պատուիրան է առաջին⁸: Եւ թէպէտ Մարկոս

¹ Մատ. Է. 20: ԺԺ. 38: ԺԷ. 1: ԽԺ. 45: ԻԴ. 2. 13—29: Մարկ. Է. 16: Է. 5: Ղուկ. Է. 21. 30: Կ. 7: ԺԺ. 53: ԺԷ. 2. 80: Ը. 3:

² Ղուկ. Է. 30: Ժ. 25: ԺԺ. 45. 46. 52:

³ Ղուկ. ԺԴ. 3:

⁴ Ղուկ. Է. 17:

⁵ Մատ. ԻԴ. 13. 15: 23. 25. 27. 29:

⁶ ,Մատուցեալ մի ոմն ի Դպրացն . . եհարց ցնա՝ և ասէ, ի՞ր պատուիրան է առաջին (Մարկ. ԺԺ. 28):

Աւետարանիչն նորա վերայ խօսելոյ ժամանակին՝ չէ ծանուցանում թէ Փարիսեցի էր, այլ գրում է միայն. «Մի ոմն՝ ի Ղալարացն»⁷. Բայց նորա Փարիսեցի լինելն՝ յայտնի երևում է ի Մատթէոս Աւետարանի բանէն, որ զնոյն գեպը պատմում է՝ այսպէս գրելով. «Փարիսեցիքն իբրև լուսն՝ եթէ պապանձեցոյց զՍաղուկեցիսն, ժողովեցան ի միասին: Աւ հհարց մի ոմն՝ ի նոցանէ զնա՝ փորձելով, և ասէ. վարդապետ, ո՞ր պատուիրան մեծ է յօրէնս⁸: Ահա այս տեղ «Ի մի ոմն՝ ի նոցանէ» նշանակէ «Ի մի ոմն՝ ի Փարիսեցոց»⁹, որովհետև յառաջ քան զայս՝ Փարիսեցիքն են յիշուած: Նիկողեմոս իշխանն ևս Փարիսեցի էր և Ղալիւր միանգամայն: Փարիսեցի լինելն՝ յայտնի է յԱւետարանի բանէն. «Իշ'ր այր մի՝ ի Փարիսեցոց անտի՝ Նիկողեմոս անուն, իշխան հրէից»⁸. Իսկ Ղալիւր լինելն՝ յայտնի է յայն բանէն՝ զոր ասաց նմա Վարխաոս. «Ղալ ևս լարդապետ Խարայէլի»⁹. Վասն զի եթէ Ղալիւր չէր եղած, լարդապետ Խարայէլ չէր կոչուէր: Սակայն չէ կարելի ստուգուիթեամբ հետևեցուցանել յայսմանէ՝ թէ ամենայն Ղալիւր՝ Փարիսեցիք էին, կամ թէ ամենայն Փարիսեցիք՝ Ղալիւրք. մասն զի կային և Ղալիւրք՝ որք չէին Փարիսեցիք, և Փարիսեցիք՝ որք չէին Ղալիւրք:

ՄԱՆԻ ՄԱՆԻԲԱՆՅ:

ԵՐԳ

ԱՌ՝ ՍՈՒՐԻՔ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԴԱՆԱՎԱՅՆ:

Սուրբ Ստեփաննոս Վրէպն՝

Տեառն նահատակ,

Տեսլեամբ լուսատիւ

Իշ'ր որպէս հրեշտակ:

Երջանիկ յընտրական

Բամա աշակերտաց,

Փառացն առ՝ ըզպրսակ՝

Յաղթեալ թըշնամեաց:

⁷ Մատ. Իբ. 34—36:⁸ Յովհ. Գ. 1. 2:⁹ Յովհ. Գ. 10:

Եւր լի շընորհօք Հոգւոյն՝
 Որով և խօսէր.
 'Նըշանս առնէր բազումս՝
 Վ՝ առեալ յէին սէր,
 'Նօքա դիմէին խոնուն
 Հարուածովք քարանց.
 Ողորմ՝ աղերսիւ սա
 Եղաչէր զԱստուած:
 «Սոցա, ասէր, ո՞վ Տէր,
 'Ներեա՛ գըթութեամբ,՝
 'Նո՛ր տուր սիրտ մարմնեղէն,
 'Նայեաց քաղցր ակամբ»,
 Եւս նահատակ՝ առաջին
 Է՛ յաղթկու չարին.
 Խըստովիւ որերոյն
 Սաստէր սաստկագոյն,
 Եծին զնա յատեան,
 Խընդրէին վըկայս,
 Վ՝ ըկայքըն ասէին.
 «Ո՛չ լըռէ այրս այս.
 Կըշտամբէ արդ ըզմեղ՝
 Սպանողս կոչելով.

«Ա՛ռնէք դուք՝ որպէս ձեր
 Բամեալ հարքն յորով».
 Յոյժ մըլեգնեալ յայնժամ
 Ունկնախիցն որեար՝
 'Նոյն հետայն ըզնա անդ
 Վ՝ խմակոծ արար,
 Վ՝ րիստոս յոտին կացեալ՝
 Ետես զնահատակն,
 Բամից սըրբոց էր գլուխ
 Երի Սարկաւազն,
 Խմաստութեան փայլէր ձիր
 'Նորայն 'ի դէմս յորդ,
 Սողոսն երիտասարդ
 Յուցաւ արեան կցորդ,
 Տէր սըրաադէա հըզօր
 Է՛ նա ինքն միայն,
 Որ ըզ Սողոսն արար
 Ենօթ ընտրութեան,
 Սորուն բանք հոգեշունչք
 Յոլով կան 'ի տառս,
 Ինձ տուր, Քրիստոս, միտք սուրբ՝
 Սրբոցք երգել զպարս:

Յովհաննէս Ժամատայ Խոսրովեանց
 Մարտիրոսի:

Ծանօթ. Սկզբնատառք առաջին տողիցն յօդեն «Սրբեփաննոս Դա-
 խովկայն Քրիստոսի». և սկզբնատառք երկրորդ տողիցն «Տէր Յովհաննէս
 Խոսրովեանց է այս»:

ԱՒԵՏԱՐԵՐ ԱՂԱՒՆԻ

Լուսաթևն հաւիկ՝ երկնից նըւիրակ,
 Սիամիտն հաւիկ, աղու Աղաւնեակ,
 Լուսանիւթ տընկոյն ըզշիղն 'ի բերան
 Ունեւով՝ դառնայր անդրէն 'ի Տապան,
 Ուր Այրըն արդար իւրովքըն հանդերձ

Ի համայնաջինջ Հեղեղէն կայր զերծ,
 Շէյտ ընդ պատուհանն 'ի ներքըս եմուտ,
 Լեւտիս Ծերոյն ետ բանիւ անսուտ.
 Վէ՛լ, ասաց. ել զու, որդիդ Ղամբայ,
 Ե՛ւ յորորանէդ... Մասխան ազատ կայ.
 (՛ն արի փութա՛, երջանիկըդ Հայր,
 Գութա՛ 'ի լեռնէդ իջանել 'ի վայր:
 Իջէ՛ արդ ընդ քեզ և Նոյնմզարա
 Սեմ, քամ և Յարէթ, իջցեն և նոքա.
 Իջցեն և կանայք նոցա սիրազոյդ,
 'Նորոյ աշխարհին նազելի Դըշխոյք:
 Ե՛ւ, ո՛վ Հողագործդ, էջ 'ի յըստորոտ
 Լեբի՛նդ բարձու՛ ուր զուարթ կայ արօտ:
 Ե՛նդ դու բնակեցիս, անդ ողկուղաբեր
 Լըկցիս ուռ որթոյ 'ի վերայ բըլեր:

Միշտ Սիմեոնեան Հահալիկեանց,
 աշխարհի Լաղարեան Ճեմարանի
 (Է Էջերորդ դասարան):

ՍՈՒԱԿ ՈՂԲԵՐԳԱԿ

Սիրակարկաչ սիրուն սոխակ
 Թըփոյն 'ի մէջ թաղուցեալ,
 Օհրաշալուրն որակ որակ
 Օխր գեղգեղէ ըզդայլայլ:
 Սո՛ւնջ անդ և պարք մատաղատի
 (Րիորդաց կան յակթիոս՝
 Ի տեսանել աստի անտի
 Օերդէին յոստոյ յոստ ըղթիոս:
 Բոցալառեալ 'ի գոյն բոսոր
 Սարգըն շաղով շողաշիթ,
 Գըշխոյափառ բազմի յաթոռ
 Յեւն 'ի թըփիկ փըշախտ:
 Լուստեանն անդ և Զեփիւռ
 Շընչեալ հեղեկ հանդարտիկ՝
 Օաղք աղք ծաղկանց զանուշաբոյր
 Սըփուէ համայն ըզհոտիկ:

Տըխճւոր սակայն լըսի նըւադ.

Երաժըշտին օգական,

Օ՛ր զԱրեւին վարդակայլակ

Երգէ զհեղումն արեան:

Ս. Հահաչիղէանց

Աշախ. Լալ. Ճեմարանի:

ԲԱՐԲ ԵՒ ՎԱՐԲ ՕՐԻՈՐԴԱՅ ՀԱՅՈՑ
ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻ:

Պիտի մազերը՝ երկու ծամ՝ արած,

Ծամերը ուլունքներով զարդարած,

Հապիկը երկար՝ ոտի երեսից,

Վազան գոյն գգոյն՝ կերպասից կարած:

Պիտին մախմուր փէս՝ աստառը աթլաս,

Սըղին երծաթ փող՝ սիւքէն Հահարբաս,

Շմաղը բերին՝ դուլպայ գործելով,

Սարդ կու գառնայ երբ՝ նրան մտիկ տաս:

Պիտ չի տարածված՝ արևի լուսը,

Երբ որ տղամարդ՝ չերևալ դուսը,

Սնձ զգուշութեամբ՝ կուգնայ աղբիւր,

Բարձեալ պղնձէ՝ սափորը յուսը,

Ճամբին գլուխը՝ չի բարձրացնել

Վաշխատի սափորը՝ շուտ լըքցնել,

Պառնալ վաղելով՝ յաղբերէ՝ ի տուն,

Հօրը, մօրը քընից վերկացնել:

Եւքը չի տեսած զկերպ օտարի,

Հօր տան մնումէ նա բազում տարի,

Սինչ որ գալիս են՝ նրան նշանում,

Ենտրտունջ է զետ դառն ոչխարի:

Հայոց աղջկան՝ թէատրօնը,

Ի պատկառանքը և սուրբ կրօնը.

Օբօսանք սիրող՝ աղջիկն է քնար,

Եյսպէս է դատում անուանին ճօնը*):

*) Ճօնը՝ էր տօրթօր Անդղիացի, որ ի ժամանակս վերջաւորութեան Հուրու-
անշահաց նա եղե ի ձեռն պատկերափոխութեան Թաղաւոր ի Հրուան. յետոյ Օս-
մանցիք առին զայն. իսկ ինքն դարձաւ ի հայրենիս իւր: Ծանօթ. հիւ:

Չէ զիտում երբէք՝ Եւրոպական մարդ,
 Չէ առած ընաւին՝ բոմանի հօտ,
 Թանգագին ամօթն 'ի սրաի կրելով:
 Իբրեւ եղջերու՝ զգոյշ է երկչոտ:
 Թէ ասես նրան «այլադգւոյ կըտանք»,
 Կու լինի սրտին՝ ծանր ստգտանք,
 Ըյդ վիճակիցը փրկուելոյ համար,
 Իր սպանմանը՝ նա միշտ կանէ ջանք:
 Թող էն այլադգին լինի Եներալ,
 Գլրաֆ, Կնեալ կամ Ֆելտմարշալ,
 Հայի աղջիկը՝ Հայ տղին թողած,
 Սրտումը նրանց՝ սէրը չի զգալ:
 Իրան Հայադգի՝ տաւարարածին,
 Չի փոխել Խաչէրով՝ զարդարածին,
 Քանդի 'ի բնէ՝ Հայոց արիւնը,
 Կատէ նրանց որք են օտարածին:
 Ինչ Հայի աղջիկ էս միտքը չունէ,
 Իչ ինչ Հայ նրան՝ Հայ ազգ կ'ունդունէ,
 Ինչ Հայ որ Հայի աչօք չի հայեց,
 'Նա չէ հարադատ՝ թէեւ գիտուն է:
 Ինչ լաւ կուլի որ Հայ աչքէրբը,
 Սիրեն մի միայն՝ Հայոց տղերբը,
 Սէյեադ յայանի է՝ որ այդպէս լինէր,
 Ըյսչափ չէր խառնակվիլ նրանց բերբը:

Սէյեադ:

ՄԱՏԵՐԸ ԿԳՆՈՒՅՆ ԳՏԱՆՈՒՄԷՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

(Թարգմանութիւն)

Սպանիացի Յովհաննէս Մօրալէս, ծննդեամբ Սէվիլ քաղաքէն, չորեքտասաներորդ դարու վերջումը գերի անկաւ 'ի ձեռս բարբարոսաց: 'ՆախՄիջերկրական ծովի վերայ բռնուեցաւ. ծովափտատակներէն, և յետ Ժամանակաց վաճառուեցաւ Մարօքքոյի Թադաուրութեան մէջ: Արդէն քանի տարի տա-

ռապում էր նա քրիստոնէից թշնամեաց ձեռքումը, երբ որ յանկարծ մի և նոյն թշուառութեան մէջ անկան և այլ քանի մի Աւրոպացիք: Նոքա Անգղիացիք էին, և ալեկոծութիւնն տարաւ ձգեց զնոսա յայն անհիւրընկալ եղերքը: Բնդհանուր դժբաղդութեան մէջ մարդիկ հեշտիւ մտնեալով են միմեանց. նոցա մէջ շոյտ ծագում է բարեկամութիւն և պահպանում է հաւատարմութիւն: Այս բանս պատահեցաւ և մեր հին և նոր գերեաց: Անգղիացիք դերութեան մէջ զիւրեանց սրտնեղութիւնը մեղմում էին իւրեանց ճանապարհորդութեան պատմութեամբ՝ որ այնպիսի անյաջող վախճան ունեցաւ: Այսպէս ստանական ձեն և հանդամանքն մի այլ հոգի տուին այն պատմութեանցն: Ուստի և մեք ըստ այնմ կամենում եմք հաղորդել զայն՝ մեր ընթերցողաց:

Եւրոպայի թշնամեացի երկուստարդ մի անշնորհ սիրահարում էր նորահաս գեղեցիկ Աննա Տօրսէ օրիորդի վերայ: Քանիցս անգամ Ռոպերտ Մաշամն, այսպէս էր նորա անունն, ի ղուր խնդրում էր զիւր տարիածուի ձեռնը. օրիորդի ծրնողքն, զայնպիսի ամուսնութիւնը համարելով արատքոյ հասարակական կարգի և անպատշաճ իւրեանց վիճակի, հերքում էին զառաջարկութիւնը: Նոքա կարողացան ևս Ատուարդ Նորրոդէն, որ այն ժամանակ թագաւորում էր Անգղիայի մէջ, ստանալ առանձին հրաման, որոյ ղօրութեամբ ևս զերկուստարդը իբրեւ առիթ անպատուութեան և արհամարհանաց իւրեանց, զրին ի բանտ: Ռոպերտ կարողացաւ վախճել, և յետ ամուսնանալոյն Աննայի հետ, մի փոքրիկ նաւով՝ ղոր պատրաստած էին նորա ընկերքն, զնայ հանդերձ ամուսնակցաւն ի Գաղղիա:

Իայց ըստ անբախտութեան՝ այս դործումն Մաշամն ևս հանդիպեցաւ այնպիսի արկածից՝ որոց հանդիպում են զրեթէ առ հասարակ ամենայն սիրահարք այսօրինակ ճանապարհոր-

դու թեանց մէջ : Ելեկոծութիւնն սատակացաւ և նաւն զոլով
ընդ վարչութեամբ անփորձ ծովագնացների, ձգուեցաւ Ենդ-
ղիայի եղերքից յայլ հեռաւոր տեղ : Միւս օրումը փոքրիկ
նաւը տարուբերուում էր Օվկիանոսի անհուն տարածութեան
վերայ, և նաւաստիքն չէին կարողանում իմանալ թէ յոր կող-
մը պիտոյ է ուղղել զնաւու ընթացքը :

Ռուպերթ աշխատում էր ծածկել յամուսնակցին զիւր
սրտի անհանդատութիւնը : Ներք մեք պիտի տեսանեմք ըզ-
րազդիւոյ ափերը՝ հարցանում էր Եննայն անհամբերութիւն :
« Բազդէ՞ կարծեմ՝ փախչում է մեղանից » : Տասն և երեք օր
պայտիսի սաստիկ տաժանական տարակուսութեանց մէջ մնա-
ցին : Արկիւղն հասարակաց էր, և Ռուպերթ Մաշամն՝ ի զուր
էր աշխատում փարատել զահը, զոր ինքն ևս զգում էր :
Վերջին օրումը, որ էր չորեքասաներորդ, օր անամպ, զու-
արթ և պայծառ, զոր անձկանօք և ստէպ ստէպ երևակայում
էին սիրահարեալքն Ենդղիոյ միզապատ եղերաց վերայ, յա-
ռաւօտուն տեսին յանկարծ նաւի կայմի ծայրէն մի երկիր (ցա-
մաք) : Եննայի սիրան առաւել յուրախութենէն թռթռաց :
« Գաղղիան, Գաղղիան » կրկնում էր նա : Մտտի՛ յոյս . —
Բազմօրեայ ճանապարհորդութիւնն վարեց զնոսա զէպ յօտար
ծովափները, որոց աւելի մօտենալով նոքա՝ տեսին զնոր երկի-
րը ամենեւին անծանօթ : Նաւու մէջ դաւանողքն վաղ առնին՝
աճապարեցին ելան կանգնեցան տախտակամած ճիւղեաց վե-
րայ, և հիացան մնացին երբ որ տեսան անծանօթ ծառեր և
անհամար նորատեսակ թռչուններ՝ որք երամագին թռչտելով
զալիս էին, և առանց խրանելոյ դադարում էին կայմերի ծայ-
րից վերայ :

Իսկոյն քանի մի նաւաստիք առաքեցին նաւակով զէպ ի
ցամաքի եղըր : Նոքա վերադառնալով պատմեցին Մաշամին՝
թէ այս երկիրս, որպէս երևում է, անբնակ է : Նոքա տեսան

այն տեղ հինորեայ ծառեր՝ պտուղներով ծանրաբեռնուած, անասուններ, որք դեռ չճանաչելով զմարդը՝ համարձակ և անահ մօտենում էին նոցա :

Մաշամն զինի այսչափ՝ մասամբ իւրիք մխիթարական՝ համբաւուց՝ Աննա Տորսէի և այլ քանի մի ընկերաց հետ, դնաց դէպ յեղը, հրամայելով մնացածներին պահպանել զնաւը :

Առաւտեաց պատմածքն. որք զառաջին տեղեկութիւնը այս երկրիս վերայ բերին, երևեցան ճշմարիտ. և որքան նոքա միջամուխ լինում էին այս երկրիս ծոցը, այնքան նորա դրից դեղեցկութիւնն երևում էր : Այս ճանապարհորդքս որոնելով մի յարմար հանգստարան՝ կանգնեցան մի հովտի մէջ, որ յամէն կողմանէ պատսպարուած էր բլրակներով, որք ծածկած էին դաբնիններով և այլ հոտաւէտ ծառերով. մերձակայ լեռներից մի վտակ էր բղկում և զովացուցանում էր զօդը. իսկ բազուկի (փորթորակի) և լիմնի ծառքն կիզել ճառագայթներից պատսպարող էին լինում : Մաշամն, իւր ընկերաց օգնականութեամբն, շինեց այն տեղ հիւղեր, որոց մէջ մտադիր էին հանգստանալ մի քանի օր, և զեւրեանց ապագայ վիճակը որոշել : «Այս է մեզ մնալ այս տեղ, ասաց Ռոպերթն իւր կնոջ, քան թէ հեռանալ այս տեղէն և զմեր կեանքը դարձեալ վտանգների մէջ ձգել. այս երկնային դրախտի մէջ լաւ է մեզ անցուցանել խաղաղիկ զայն օրերը՝ զորս սահմանած է Աստուծոյ խնամութիւնն վայելել մեզ. լաւ է ապրիլ այսպէս, մտորելիներից հեռի, այս սքանչելի երկնային կամարի տակ. մեք այս տեղ կարող եմք պարզ և մաքուր բերկրութիւն վայելել, որպէս վայելում է և ինքն բնութիւնն.....» :

Երեք օր, շարունակում է պատմիչն, մեք նոցա բախտաւորութեան վկայքն էաք, երբ որ այն զիշերումը՝ որ պիտի լուսանայր ՚ի չորրորդ օր, ահագին ալեկոծութիւնն բաժանեց զմեզ յայն սակաւաթիւ բնակչաց, որք մնացած էին անշէն

Ծովեղերքի վերայ: Մեր նաւն թէպէտ ժամանակ մի դիմա-
նում էր սաստիկ քամւոյն, բայց վերջապէս խարխիւն կտրուե-
ցաւ, և մեր թափուեցաք ծովու մէջ, որ զմեզ նոյնպէս ձգեց
յայս ամայի տեղս, ուր այժմ դառնում եմք¹¹:

Այս անցքս՝ որ դրեթէ քսան անգամ պատմուած էր, ա-
ռաւելապէս զՄորալէսի հետաքրքրութիւնը շարժեց: Ինքն
ծովապետ լինելով, կամենում էր խմանալ յԱնգղիացւոց զայն
ամենայն տեղեկութիւնքը՝ զորս ունէին նորայայ նոր դառնում
երկրի մասին, և աշխատում էր, որչափ հնար էր, սահմանել
աշխարհագրական դիրքը և խմանալ զյատկութիւնքը, որովք
կարելի էր դառնել զայն:

Երբ որ յեա ժամանակաց Մորալէսն ազատութիւն ըս-
տացաւ, մտածում էր միայն այնոր վերայ, թէ ինչպէս 'ի
խնդիր ելնէ այն երկրին, զոր գտած էին Անգղիացիք...:
Շատ չանցաւ՝ երևեցաւ ահա առիթ դիպաւոր այս խորհր-
դոյս գործադրութեան: Չանթացաւ նա Բարբարոսաց աշ-
խարհի ծովեղերքումը՝ Փորթուկալացի Սօնդար Օարկոյի հետ,
որ ուղարկուած էր 'ի Հենրիկոս արքայորդւոյն՝ Ափրիկէի մեր-
ձակայ ծովերումը նոր նոր երկիրներ գտանելոյ համար: Մո-
րալէսն Օարկոյին առաջարկեց զիւր ծառայութիւնը, և հա-
ւատացոյց զգաղանիքը, զոր լսած էր յիւր գերեկիցներէց:
Օարկոն երկար ժամանակ շրջագայած էր այն լոյնածաւալ
տարածութեանց մէջ, և երկու տարւով յառաջ՝ իջևանած
էր Փորթո-Սանթո անուանեալ կղզոյն վերայ, որ Ափրիկէի
արևմտեան եղերքէն հեռի է 140 մղնաւ: Այժմ, ըստ այսու-
ցիկ նորընկալ տեղեկութեանցս, կարող եղև նա կարծիք տա-
նել՝ թէ Անգղիացւոց գտած երկիրն անշուշտ այն կղզերումը
պիտի լինի: Նա ընդունեց զՄորալէսի առաջարկութիւնը,
և նորա հետ դարձոյց նախ և յառաջ զնաւը դէպ 'ի Փորթո-
Սանթո, որ այն տեղէն սկսանին զիւրեանց երկարածիդ ճանա-

պարհորդութիւնը: Այս տեղ նա տեղեկացաւ յիւր հայրենակիցներին և այլ քանի մի անցից, որք ապացուցանում էին զՄօրալէսի ասածը:

Նոքա պատմեցին նմա՝ թէ մի քանի մըն հեռաւորութեամբ տարածութիւնը՝ որ կայ դէպ ՚ի հարաւային արեւմտակողմն Փօրթօ-Սանթօ կղզեոյն՝ մշտնջենաւոր թանձրամած մէզ է պատում՝ սկսեալ ՚ի ծովէն: Այն մէզի միջէն՝ որ երբէք չէ ոչնչանում, լւում է խառնաշփոթ շշուկ նման կարկաջահոս ջրերի խոխոջանայ: Աղղային անապաշտութիւնն կարծում էր՝ թէ այն տեղ կայ անյատակ անդունդ, իբր դուռն դժոխոց, և չէր եղած այնպիսի անվահեր ծովադնայ, որ համարձակուած լինէր մօտենալ այն մահահրաւէր տեղեաց:

Այս պատմութեան ժամանակ՝ որք հիմնեալ են լոկ հասարակական կարծեաց և երկիւղի վերայ, Ջարիօ և Մօրալէս դտան նոր ապացոյցք, որք հաստատում էին զիւրեանց կարծիքը: Նոքա տեսանում էին, որ այն մթազին օդն՝ որ այնպիսի մեծ երկիւղ էր պատճառում Փօրթօ-Սանթօյի բնակչաց վերայ, ոչ այլ ինչ էր՝ եթէ ոչ թանձր մէզ, որ և նշան էր՝ թէ կայ անդ ցամաք երկիր: ,Ստուգիւ, ասաց Մօրալէսն իւր Ջարիօ ընկերին, երկիրն՝ որոյ համար պատմում էին Անդղեացիք, ծածկած է՝ ըստ նոցա խօսիցն՝ մեծամեծ անտառներով: Ծառերն՝ ՚ի հարկէ պիտի ունենան այն տեղ մեծ խոնաւութիւն, իսկ արեգական ճառագայթներին ձորղութենէն՝ գոյաւում է թխպազին ամպն“:

Այսպիսի խորհրդածութիւնքս հասուցին զնոսա այն աստիճանին՝ որ նոքա դրին իւրեանց մտքումը՝ անպատճառ զննել զայն բնութեան երևոյթն, և յիրաւի շատ չանցաւ ՚ի ճանապարհ ելլն նոքա, թէև նաւի մէջ դտանուող այլ մարդիկն հակառակ էին այսմ: Յետ քանի մի մըն յառաջ գնալոյ, նոքա արդէն կարող եղին տեսնել զմէզը, որ այնպէս երկեցուցանում էր զնոսա:

Չարկօն կամենում էր ուղղել զնաւը դէպ 'ի յայն կողմը, ուր ամենաթանձր մէջն պատած էր. բայց այս տեղ ալեաց ձայնն այնպէս սաստիկ էր՝ որ բոլոր նաւի մէջ դտանւողքն ահուդողն մէջ անկան, և սկսան աղաչել զնաւապետը չգնալ ակներեւ կորստեան առաջ: Բայց մեծաւորաց արիութիւնն յաղթող եղև: Չարկօն կարողացաւ համոզել զնաւաստիքը և հանգարտ եղանակաւ ձգել զնոսա 'ի հաւանութիւն իւր առաջադրութեան. և արձակեցին նոքա երկու նաւակ, ուղղելով դէպ 'ի կարծեցեալ ամպը: Իսկ նաւն երբեմն առաւել մօտենում էր, երբեմն դարձեալ հեռանում էր, հայելով ալեաց դոյմանը, որ ժամանակ ժամանակ ստատկանում էր: Չինի քանի մի ժամ այսպէս մեծ զբուշութեամբ զնալոյ, մէջն ըսկըսաւ յայնապէս լուսաւորուիլ յարեմտեան կողմանէ, այնպէս՝ որ խոյն կարելի եղև որոշել սեւագոյն գաղաթներ: 'Ի սկզբան նաւաստիքն համարեցան զայն գաղաթները, կամ՝ լաւ ևս տեսլ՝ ժայռերը, մեծ մեծ հրէշներ, որք այնպէս զարհուրեցունում էին զնոսա. բայց այս կարծեաց անստոյգ լինելն շոյտ յայտնուեցաւ, երբ որ տեսին՝ թէ այն կարծեցեալ հրէշքն ոչ այլ ինչ են, և թէ ոչ ժայռք, զորս ծովու ալիքներն ահագին զօրութեամբ բախում էին:

Ժամանակ մի շարունակեցին նոքա զիւրեանց ճանապարհորդութիւնը ժայռերի կողքով, մինչև մէջն և ալեաց շառաչիւնն միանգամայն պակասեցան. յայնժամ բոլոր նաւի մէջ զբտանւողքն համոզուեցան՝ թէ այն՝ որ նոցա առաջէն էր՝ չէր դժոխք, այլ հասարակ երկիր: Յանկարծ երիւզին փոխուեցաւ յուրախութիւն:

Նոքա շքան առնելով փոքրիկ հրուանդանի առաջէն, զոր Չարկօն Սքոյն Լալքէնիսի հրաման անուանեց, տեսին հարաւային կողմում մի գեղեցիկ տեղ, որ ամփիթէատրոնի ձևով բարձրացած էր: Մօրալէսն առաջին եղև՝ որ

որք զիստ այս անձանթ երկրի վերայ: Քանի մի նաւատիր
հետը տոնելով փորրիկ նաւակաւ գնաց նա ղեղերքը զննելու:
Չնաւակը կանգնեցուցին նոքա մի ծովածոցի մէջ, որ յարմար
երևեցաւ նոցա և զոր Մօրալէսն խփոյն ճանաչեց՝ Անդղիացուց
նկարագրելովն:

Այժմ՝ նա ստուգիւ համարելով՝ թէ այն նոյն իսկ ընկերն
է, որոյ վերայ այնքան բան շտաճ էր ինքն՝ ի դերութեան ժա-
մանակին յիւր ընկերներից, խփոյն զայս բարի շուրը բերաւ
նաւի մէջ դառնեղներուն: Շատ չանցաւ և Չարկոն մտաւ
ի նոր դառնուած երկիրը, Մօրալէսի՝ և նաւի մէջ դառնեղ
ղլխաւոր անձանց հետ ի միասին: Աւ յուլիսի 8-ին 1420
թուականին, Ս. Աղիսաբեթի տօնի օրումը, ախրեցին այս երկ-
րիս՝ յանուն թագաւորին Յովհաննու և նորա եղբօր Հենրի-
կոսին: Ամենեքեան զարմացան երբ որ տեսին ըստ ամենայնի
զայն անձանթ իրքը և յատկութիւնքը՝ զորո ունին անբնակ
երկիրներն: Պազանքն և թո չունքն ամենեկին չէին վախում
ի մարդոց, այլ վստահութեամբ մօտենում էին նոցա:

Մօրալէսի կամքն և գիտումն զինի այսորիկ եղև միայն
մօտենել այս երկրի մէջ, և որոնել զհետքը Ռոպերթ Մաշալի
և նորա Անդղիացի ընկերաց, որք մնացած էին այս տեղ: Չար-
կոն ևս հաւանութիւն տուաւ նմա:

Անտառադատ լեռն անցանելէն յետոյ՝ իջան մի ղեղե-
ցիկ հովտի մէջ, ուր ի սկզբան ոչ մի նշոյլ չէր երևում մար-
դոյ բնակութեան. բայց շոյտ գալին նոքա մի տապան (ղերեղ-
մանաբար), որոյ վերայ Չարկոն և Մօրալէսն որ ՂԱնդղիաց-
ուց լեզուն գիտէին, կարգացին զՌոպերթ Մաշալի և գնորա
կնոջ անուանքը, և յուսարով աւելի ևս տեղեկութիւն գտա-
նել՝ շրջեցին զտապանաբարը և այնոր առիւր դտին մի մետաղեայ
արկղիկ, որոյ մէջ պահուած կայր անբախտ ամուսինների վեր-
ջին ողբալի կենաց ընդարձակ նկարագրութիւնն: Մօրալէսն
ՏԵՐԻՆԻ ԺԲ. 1859.

առ 'ի կատարել զիւր հայրենակցաց ցանկութիւնը, թարգմանեց 'ի մայրենի լեզու զայն երկու սիրահարեւոյ ողբալի պատմութիւնը, զոր դրած էր Մաշամի ընկերաց մինն:

Հեղինակն այս գրութեան զինի նկարագրելոյ զսէրն և զամուսնութիւնը Ռուպերթ Մաշամի՝ Աննա Տօրսէյի հետ, զնոցա փախուստը նաւով, և զդալը յանրնակ կղզին, այսպէս շարունակում է զպատմութիւնը:

«Եւր որ հանգարտեցաւ ալեկոծութիւնն, որ պատահեցաւ Ռուպերթին և նորա ընկերաց՝ իւրեանց նոր բնակարանի մէջ, վաղեց նա խորոյն տեսանելու թէ ի՞նչ կղև նաւն: Բայց որպիսի էր նորա վիշտն՝ երբ տեսաւ թէ նաւն չկայ: Լի ցաւօք սրտի վերադարձաւ նա մնացեալ ընկերաց մօտ, միանգամայն գիտելով՝ թէ միւսքն կորեան գիշեր ժամանակին: Այս նոր անբախտութիւնս առաւել տրամեցոյց զԱննայն, — նա տեսաւ այս գիպուածումն զիւր նախազգացութեանց կատարումը, և 'ի նոյն գիշերին հիւանդացաւ նա, — ժամէ ժամ առաւել ծանրանում էր, և երրորդ օրումը վախճանուեցաւ:

«Բժուարին է երևակայել զՌուպերթի խորին տրտմութիւնը. ամուսնոյն մահն ոչնչացոյց միանգամայն զնորա բոլոր խորհրդածութիւնքը: Ի զուր 'ի գործ գնում էաք զմեր ամենայն ջանքը, զնորա տրտմութիւնը դոնէ քանի մի բոպէ փառատելու. — նա ոչինչ չէր կամենում լսել, և զայս միայն էր մտածում՝ թէ ի՞նչպէս առաւել պատուով թաղէ զիւր ամուսնոյ մարմինը. իւր ձեռամբ փորեց նա զգրեղմանը մի հինօրեայ դափնի ծառոյ առկ: Այսպիսի պարագմունքն 'ի հարկէ չէին կարող ջրուել զնորա վիշտը: Շոյտ և ինքն հիւանդացաւ մեծ հիւանդութեամբ: Հինգ օր՝ Աննայի թաղմանէն անցան լէյն յետոյ, մեռաւ և Ռուպերթ, զիւր սիրելոյն անունը արտաբերելով: «Նորա վերջին կամքն էր՝ թաղուիլ իւր ամուսնոյ գերեզմանի մէջ:

„Մեք կատարելով զնորա կամքը, նստաք իսկոյն այն նաւակի մէջ՝ որ միայն մնացած էր մեր մօտ, և թողաք զկղզին, որ մեզ առաւել մի բարի բաղդի յոյս չէր տալիս: Մեք տօնաւեցաք յանձնել զմեզ մեր ճակատագրին, պահպանելով ՚ի ըսկզբան զՄաշաւի ողբալի պատմութիւնը: Ձեզ՝ եթէ յաջողի՝ որ մի ժամանակ յայց ելանէք այս անշէն կղզւոյս, ուր երկու սիրահար անձինք ՚ի գերեզման մօտանելով՝ ազատուեցան շատ վրտանգներէրից, — ձեզ թողում եմք թափել այս տեղ արաատւոք ՚ի յիշատակ Ռոպերթ Մաշաւի և Մնա Տօրսէյի* 11:

Մեր ճանապարհորդքն՝ յետ սաւոյ հանդուցելոց զվայելուչ պատիւը, գնացին զբուն կղզին զննելու: Մի քանի նաւաստիք ուղարկուեցան դէպ ՚ի ներքին կողմերը և լուր բերին՝ թէ յամենայն կողմանէ ծով են տեսած, և յայտմանէ հետևեցուցանումէին՝ թէ ուրեմն կղզւոյ վերայ էին: Նոքա առաւել աներկբայաբար ստուգելոյ համար զայս բանն՝ նշանակեցին մի նաւակ՝ որով կարելի լինի կղզւոյ չորս կողմը պարտել: Արեւմտեան կողմը Չարկօն և նորա ընկերքն գտին մի զուարճաւի հովիտ, որոյ միջէն չորս գետ էր անցանում: Այս տեղ նոքա ՚ի ցամաք ելան, և Չարկօն լոյց զեւր շիշը ջրով, որ յետոյ ընծայէ զայն արքայորդւոյն շէնրիկոսի: Վաին ապա զերկրորդ հովիտը, որ ծածկած էր մեծամեծ ծառերով: Չարկօն շինեց մի փայտեայ խաչ և կանգնեցոյց եղբուժը, իսկ զտեղը անուանեց Sancta Cruze.

Բոլոր այս կղզիս ծածկած էր այնպիսի գեղեցիկ բոյսերով, այնոր արգաւանդ երկիրն զարգարուած էր այնպիսի զուարճատեսիլ հովիտներով, որ Չարկօն բաւական ժամանակ մտածում էր՝ թէ որ տեղը ընտրէ զիւզաքաղաք հիմնելոյ համար: Բայց գտանելով մի այլ ընդարձակագոյն հովիտ, նշանա-

* Թէ ի՞նչ եղևն Մաշաւի ընկերքն՝ որք նաւակով գնացին, յայտնի չէ: Վարելի է կարծել՝ թէ նոքա յԱնգղիա գնալոյ սարսափելի ճանապարհորդութեան մէջ կորեան:

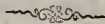
կեց զայն՝ զիւղաքաղաքի համար: Նոյն իսկ տեղն է այս, ուր
այժմ կայ Ֆիւնշալ քաղաքն:

Ղանապարհորդքն յետ փոքր ինչ ժամանակ ֆնալոյ նոր
գտանուած կղզոյս վերայ, վերադարձան՝ ի փորթուկալիս, իւր-
եանց հետ տանելով ազգի ազգի գաղաններ, Թռչուններ, բոյ-
սեր, և այլ արժանաղնին իրք՝ որք գտանուում էին այս կղզոյն
մէջ: Բայց յառաջ քան զնստելն ՚ի նաւ՝ Ջարկօն և Մօրա-
լէան կատարեցին զիւրեանց ուխտը — կանգնեցուցին Ռոպերթի
և Եննայի գերեզմանի վերայ՝ արձան:

Մեծ փառքով և պատուով ընդունուեցան նոքա փորթու-
կալիսոյումը ՚ի Յովհաննէս Թաղաւորէն, և Ջարկօն՝ կուսեր-
նաթօր նշանակուեցաւ կղզոյն, որ Մաթէւոս անուանեցաւ ՚ի
պատճառս բազմութեան ծառոց, որք ծածկումէն զայն*: Այս
գիւտս չկարողացաւ ունենալ այն ժամանակ զայն յարգը, զոր
յետոյ ժառանգեց: Մատերան, որ մի ժամանակ անբնակ կղզի
էր, ունի այժմ 100,000 բնակիչ: Այնատարած անտառն,
որք կային այն ժամանակ՝ այժմ չկան, այլ անոնց տեղ տարած-
ուած կան այգիք, որք փոխադրուեցան այս տեղ ՚ի Կանախտ
կղզոյն, և հաշակաւոր են իւրեանց աղնիւ զինուով:

Երեք կղզիքն, որք ՚ի միասին առեալ՝ Մատերա են կոչ-
ւում այժմ, հին ժամանակումը յայտնի էին ընդ անուամբս
Սղլէ՝ Երջանիկ-Նեան: Այս տեղ՝ ըստ նոցա ասածին՝ բնակում
էին այն հողիքն, որք հասած էին երանութեան:

2. Բ.

* Madera փորթուկալացոյ ընդումը նշանակում է քար:

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԲԱՌԻՍ

ԴՐԱՄՏ

Պէտպէս ստուգաբանութիւնք են այսր բառի, զորս մի առ մի յառաջ բերցուք 'ի զբօսանս բանասիրաց:

Ա. Մարթ է ստուգաբանել Կարախո, իբր հեռի կամ զերծ յախտից, կամ անախտ. քանզի Կար՝ յորժամ կեց ընդ այլոց բառից վարի, տայ զնշանակութիւն բառիցս՝ հեռէ, օրաբ, առանց. կամ ընու զտեղի բացասական մասնկանցս առ, ապ, որ. օրինակ իմն, Կարաճիգ (հեռաճիգ), Կարաբուն (օրաբ 'ի բնութենէ), Կարադէպ (անդէպ), Կարաժամ (ապաժամ), Կարաձե (որձե), Կարապայման (անպայման, առանց պայմանի կամ չափու):

Յայս միտ և Հ. Ղուկաս Ինճիճեան «Մարթ է, ասէ, ստուգաբանել Դեբէլ յախոյից, յարմար ամենեկին Դրախտին Ազամայ, ուր ոչ գտանէին ոչ ախաք հոգւոյ, և ոչ ախաք մարմնոյ՝ որք են ցաւք և հիւանդութիւնք. յարմար նաև զուարճալի պարտիզաց, որք նոյնպէս կոչին Կարախո*». զի յայնպիսի տեղիս 'ի Դեբէլ ելանեն՝ չքանան Կարա մարմնաւորք, փարատին ամենայն հիւանդութիւնք¹): Յաւելու դարձեալ նա ինքն. «Երեւի 'ի ժամանակաց անտի սկզբնաւորութեանն 'ի նոյն իսկ յԱզամայ այս անուն (Կարախո) եղեալ, մանաւանդ յետ անկմանն, յորժամ փորձիւ ծանեալ նա յանձն իւր զհոգեւոր և զմարմնաւոր ախտս՝ յորոց զերծ էր ամենեկին 'ի Կրախտին²):

Բ. Ա. արդան Վարդապետ Բարձրբերդացի՝ բազմաճմուռ մեկնիչն Ս. Գրոց, զայլ ևս ստուգաբանութիւնս ցուցանէ, որք են՝ Դեբ Իեթ ծառոց, կտմ Դեբալ Ազամ անդ Կարախո: Եւ զի գտանի ուրեք Դեբախ (յորմէ Կարախոսն) փոխանակ Կրախոյի եղեալ**, զայն ևս ստուգաբանէ՝ Դեբ Կար մարդոյն, յայս բան բովանդակելով զասացելոցս

* Որպէս տեսանի յայտոսիկ բանս Սողոմոնի ըստ մերում թարգմանութեան: «Արարի ինձ պարտեզս և Կարախո», և տեկեցի 'ի նոսա փայտս ամենաբերս...»: Պատգամաւորութիւն քս Կրախո նունենաց (Ժողով. Ի. 5: Երբ. Գ. 13). յորս ըստ Սլաւեան թարգմանութեան՝ փոխանակ բառիս Կրախո՝ գնի Շալ, որ է Գարադէ:

¹ յեղան. Բիւլ. 1820 ամի, յեջ 240:

² Ի հնախօս. Հայ. հաս. Գ. յեջ 17:

** Որպէս 'ի բանն Փիլոնի. «Տեղի բուն և ընտանի Կրախոն՝ Երեմ' ('ի գիրսն Այլաբ.):

ամենայնի զիմաստսն, «Զինչ է Գրախտն. — թաւ վայր^{*}, լի ամենապատիկ ծառովք, անթարշամ ծաղկովք, անծորեն լի պտղովք, անթափելի տերևովք... Գրախտ, որ է Գրախտ մարդոյն, կամ Գրախտ ծառոյ՝ լի և անթերի, և կամ զի Գրախտն (եղևալն) Աղամ՝ անդ Գրախտն զառաջինն³⁾»:

Երկրորդն 'ի Աղաղանան ստուգաբանութեանցս՝ որ առաւել կիրթ չթուի քննողական մտաց՝ տարօրինակ գոլով ըստ կազմութեանն, տարածայնի 'ի ստուգաբանութեանէ Հօրն Ինճիճեան՝ այնո՛ւ, զի սա յանախտական կենացն Աղամայ որ 'ի Գրախտին՝ առնու ստուգաբանել զանունս Գրախտ. իսկ նա՝ յախտանալոյն 'ի նմա Աղամայ Սահայն, և թէ մանր միտ զնիցեմք, երկոցունցն բանք 'ի մի ինչ Հային, և զմի ինչ ճշմարտեն, այն է՝ թէ Գրախտ անուն ծագէ 'ի բառէս Գրա (զիարդ և կամիցի որ մեկնել) և թէ՛ զանուանակոչութիւնդ զայդ ընկալեալ է վայրն փափկութեան՝ յետ ելիցն անտի առաջնոյ մարդոյն. քանզի յայտ իսկ է՝ թէ ոչ յառաջ քան զմեղանչելն այլ յետ այնորիկ՝ ծանեալ նա զանախտական կենացն զբարեբաստութիւն՝ զոր ունէրն անմեղութեամբ 'ի Գրախտի անդ:

Յուշ ածել և զայն կարեւոր դատիմք աստանոր, զի ոմանք 'ի Համբաւելոցն առ մեծք լեզուադիտաց՝ ոչ զլիտովին անծանօթք աղգիս, նկրտին ամենայն ջանիւք (չգիտեմ՝ էր աղագաւ) կապտել 'ի մէնջ զբառդ, և տալ ժառանգել այնոցիկ՝ որք բացական յոյժ գտանին բռնակութեամբ 'ի սահմանաց անտի երանաւէտն վայրի (Գրախտին), եւ զայս առնեն նոքա՝ կողմեւել իմն ըստ իւրեանցն կարծեաց, թէ ոչ Հայեցի իցէ բառդ, այլ՝ կամ՝ Պարսիկ, կամ՝ Սանսկրիտ: Բայց թէ զինչ և որպիսի ինչ առ այս ապացոյցքն իցեն նոցա՝ հարկ է տեսանել:

Տեղեիք⁴⁾, ասեն, 'ի Պարսիկ լեզուի Զառն շահակէ, որպէս և Տեղեիքն⁵⁾ Զառապոսն կամ Զառապոսն, և Զառապոսն առ Սանսկրիտս՝ Զառապոս⁶⁾ լի: Ապա կամ յառաջնոյն և կամ յերկրորդէն ունիմք մեք, ասեն, զանունդ Գրախտ: Քաջ է բանդ՝ քաջախօս լեզուի անկաւոր, այլ չէ՛ բաւական 'ի ցուցանել թէ այն ամենայն բառք՝ որք նմանա-

* Զայս 'ի փիլոնէ առնու, որոյ այս է բան. «Գրախտն՝ թաւ վայր է ամենապատիկ ծառովք լի» (ի Արեւել. Ա. 6):

³ Ի մեկն. Ծանոթ. ք. 8:

⁴ Ըստ բարբառոյ Պուխարացոյ՝ Տեղեիքն կամ Տարեիքն:

⁵ (Տե՛ս 'ի Խուս. Համեմատ. Բարառ. սոյ. 'ի ֆ. պուրկ յաթին 1787. էջ 403):

ձայն Պարսկայնոյն կամ այլոցն լեզուաց՝ առ մեզ դտանին, եկամուտք ինչ իցեն, և ո՛չ ՚ի բնմէ Հայկականք: Այն զի զյուրովիցն այնպիսեաց՝ իրաւացի ևս է մեզ պնդագոյնս պնդել՝ թէ Հայկականս լեզուի հարազատ ծնունդք են՝ կերպափոխեալք միայն յաւելուածով կամ զեղչմամբ տառից ինչ կամ վանկից, և հետ զհետէ ըստ հնչմանցն ևս աղաւաղեալք ՚ի ծերածուռ շրթանց: Քանզի, որպէս հնագոյնք յաղբաց կամ ՚ի ժողովորոց, նոյնպէս և հնագոյնք ՚ի բառից մարդկեղէնս բարբառոյ, ՚ի Հայաստանէ անցին փոխեցան յայլ և այլ սահմանս եթէ՝ ՚ի հեռաւորս և եթէ՝ ՚ի մերձակայս: Իսկ լեզու՝ զոր Հայաստանեայք վարէին, Նոյականն էր, կամ որ նոյն է՝ Ադամեանն Աստուածախօս, աղատ ՚ի Բարեխկանն մնայեալ խառնակութենէ, և ապա Հայկական՝ յանուն Հայկայ անուանեալ. որպէս կանխագոյն ևս ցուցեալ են բաղմախոյզ քննութեամբք երկոքին մասնադիրքն, Միքայէլ Չամչեան և Ղուկաս Ինճիճեան:

Վարձեալ՝ քան զայլոց ազգաց լեզուս՝ հին է, ասեն, Սանսկրիտացն լեզու, ապա և քան զՀայոցն: Ահա՛ բան՝ որով հաստատի և ոչինչ: Խօսել խօսին դոքա զայդպիսիս, նա՛ և զրեն իսկ՝ ակն ունելով թերեւս մեծ իմն առնուլ մրցանակ: Այլ որ ՚ի դոցուն բանիցն է հեռեւութիւն, եթէ անաչառապէս ՚ի քնին առջի, ծաղու է արժանի: Դիցուք՝ թէ քան զբազումս ՚ի լեզուաց՝ հին լցէ Սանսկրիտն. այլ այդքանեաւ հնութեամբ չունի իրաւունս՝ և կարէ իսկ ո՛չ՝ անդր ևս քան զայն ժամանակն անցանել, յորս բաժանումն մարդկան եղև, և սփռել նոցա ըստ տոհմից տոհմից յերեսս երկրի՝ նախ առաջին յԱբեէլէց (այն է՝ յԱրարատեան լեռանց) խաղալով յերկիրն ՚ի Սենաար՝ ըստ վկայելոյ Սրբազանն Ախագորի^հ: Ուստի և Հայոցն առաջնութիւն լեզուի՝ կայ և կացցէ՝ դարձեալ անկորուստ և անժխտելի՝ սկիզբն ՚ի ժամանակաց անտի ունելով Նոյի արդարոյ՝ բնակելոյ և վախճանելոյ ՚ի Հայաստան ՚ի նախաբնակն օթեանի մարդկութեանս: Զայսմանէ աւելի ինչ խօսել առ տեղեւաս՝ ո՛չ է հարկ: Իսկ եթէ և զԱստուածագիծ մատենին զվկայութիւն յանհաւաստութեան կարծիս ձգել ժպրհիցին՝ մերումս բանի հակառակողք, այնպիսեացն ընդդէմ ինչ ո՛չ բերցուք մեք աստ՝ շատ համարեալ զոր ինչ միանգամ առաջինքն ՚ի հանճարակորով մատենադրաց և յերանաշնորհ վարդապետաց կկեղեցւոյ խօսեցեալ են բաղմորինակաբար՝ հզօրագոյն փաստիւք զճշմարտութիւնն ցուցանելով: Այլ այսչափ

Բնէ հարկ 'ի վերայ կայ ասել, թէ որ վերագոյնդ յառաջ բերաւ ձայնդ Բառու՝ Երբու Սանկրիտաց բառ, այն իսկ ևս՝ ըստ մերումս դատման՝ բնիկ Հայեցի է՝ ծագեալ յանուանէս անորա՝ որ նշանակէ զբազմութիւն ծառոց խիտ առ խիտ անկեղոյ, կամ զծառատունկս: Այսմ՝ յայտ է թէ՝ չունի բնաւ հաւանել որ Սանկրիտան լիզուին է ջատագով. սակայն մեր առ ոչինչ զնորայն գրեալ չհաւանութիւն՝ յաւելումք ևս ասել, եթէ և միւսն իսկ անուն՝ Գրախտին համանշանակ՝ զոր Եբրայեցին Ֆարփէ** ասէ, Պարսիկն՝ Ֆիրփէ, Յոյն՝ Փարփիս, Լատինն՝ Բարփիլոս, Գաղղիացին՝ Բարփի, բուն Հայկական է՝ նորաձեւեալ 'ի բառէս Պարփէ՝ և կամ ուսմանկանց յաւելմամբ կամ տառից ինչ փոխոխութեամբ, որպէս ակներև որոց աչս ունին՝ տեսանի:

Եղեմականն, ասեն, Դըրփի

Այր երջանիկ էր և Տարփի:

Եբրայեցին՝ Գրախտին անուն

տայ Ֆարփէ:

Եայց Հայդ պընդեա, թէ այն՝ մերն իսկ

է Պարփէ:

ՄԱՐԻ ՄԱՐԻԱՆՆ:

ՆՈՒՍ ԹԵՂԱՆԵՆ

ԲՆԵԱԶԵՅ ԱՌՏՐԵԼԻՈՅ

Բնակիչք Աստրալիոյ վսիղ ծերանան և վսիղ մեռանին: Չերկնչին նոքա 'ի մահուանէ. կան 'ի նոսա և այնպիսիք՝ որք խնդան յոյժ և զուարճանան ընդ այն: Ի հասանել ուրուք 'ի վերջին շունչ՝ բոլորեալ բազմին զնովաւ արք և կանայք անշըշունջ. և 'ի մեռանելն՝ կանայք ցտեն զերեսս իւրեանց և կոծ բառնան. իսկ արք հատանեն զունջս իւրեանց և զովանջս: Յետ

* Գուցէ յայտ՝ իսկ բառէ փոխաձեւեալ իցէ և Մարփաշն անուն, որ 'ի Լուսի տանայւոց լեզուի նշանակէ Զար: Եւ է՝ կղզի ինչ յԱղլանդեանն Ովկիանու մերձ յարեմուտան ափունս Ափրիկոյ, որ 'ի տակս ծառոցն բազմութեան՝ նովին ձայնիւ յորջորջի: (Տես յէջ 426):

** Նմանաձայն այտ՝ հնչի և յԱնգղիացոց՝ բոսս Ֆոբփի, որ նշանակէ անորա:

կատարելոյ զայսոսիկ, պեղեն վասն վախճանելոյն գերեզմանն յայնմ վայրի՝ ուր թաղեալ կան ազգականք իւրեանց: Պատաստեն զգիական կտաւով, և իջուցեալ ՚ի գերեզման՝ նստուցանեն այնպէս՝ զի ծունկը նորա հպեցին ՚ի կզակսն: Նստածկեն ապա զգերեզմանն՝ ոչ այնու հողով՝ զոր հանին անտի, այլ՝ այլով: Առ ոտիւք (այսինքն՝ յայնմ կողման գերեզմանին) ուր կան ոտք թաղելոյն) դնեն զգէնս նորա, և լուցանեն հօւր: Բզտունն՝ յորում եղեալ կայր մեռեալն՝ օրէն է նոցա փոխադրել այլուր: Յաւարաիլ թաղմանն՝ կանայք զըտեալ մասունս մարմնոց իւրեանց ծեփեն սպիտակ կաւով և թողուն այնպէս մինչ ցաղաքինիլ վիրացն. նոյնպէս և արք զողջոյն մարմինս իւրեանց օժանեն նովին նիւթով: Առ հասարակ սպիտակ գոյնն առ նոսա՝ սգոյ է նշանակ: Յետ սուղ ինչ ժամանակի հանեն անդրէն զգիական ՚ի գերեզմանէ և այրեն. և ոմանք ՚ի նոցանէ դնեն զգիակն ՚ի խոռոչս ծառոց:

Ի նորումս գտին Եւրոպացիք ՚ի քարանձաւի ուրիք ըզքանի մի դիակունս նստուցեալս, որք ունէին զինքեամբք մօրթըս դազանոց:

Դաւիթ վարդապետեանց

(Աշխ. վեցեր. դասարան Լազ. Ճէմարանի)

ՀԱՅԱՆՈՒՆԵԱՆ ՏԱՐԵՆԳԻՐ

Հայեցումս ճաբաղի միամեայ ընթացից վերայ — Աւետիք Այուսազեանի մահն: — Տէր Յովհաննու աւագ քահանայի Ոսկերչեանց բարի յիշատակն: — Մտաւոր վիճակ Ռուսիսեանի Հայ Հոգեւորականաց: — Շնորհակալութիւն: — Յուցակ բաժանորդաց ճաբաղի: — Խնդիր: — Նորատիպ մատեն: — Հաշիւից Ընկերութեան ՚ի Զմիւռնիս: — Ծանուցումս վասն վաճառման տարեկան տետրակաց ճաբաղի՝ կազմելոց ՚ի մի գիրք:

Սի տարւով յառաջ քան զայս՝ օգնականութեամբ Ամենաբարձրելոյն և սատարութեամբ քանի մի աղգասէր անձանց, ձեռնամուխ եղաք ՚ի հրատարակութիւն Ամսագրիս, որոյ արդէն միամեայ տարեկան ընթացքն վերջանումէ սոյն երկոտասաներորդ տետրակով: Վերջանում է սա, ինչպէս վերջացած են և վերջանում են ամենայն ինչ յայս աշխարհի վերայ՝ ուր ՚ի մարդկայնոց յաւիտեանական ոչինչ Տեաքսի ԺԲ. 1859.

չկայ, բաց 'ի բարի կամ յանբարի յիշատակութենէն՝ զոր թողում են գործողքն զկնի իւրեանց, Երջանիկ է նա՝ որ թողու բարի յիշատակ. նորա անունն միշտ անջինջ, միշտ կենդանի, միշտ ջերմ մընալոց է ամենեցունց սրտից մէջ, և ողորմելի է նա՝ որ անբարի յիշատակ թողու զկնի իւր. Հանգչեցէք ուրեմն խաղաղութեամբ ամենայն ննջեցեալք՝ որք ունիք թողած բարի անուն և յիշատակ, իսկ կենդանիքդ զձեր կեանքը՝ որոյ ժամանակակէտն յայտնի չէ՝ նուիրեցէք բարի բարի գործոց. Յիրաւի, չգիտէ մահկանացուն զիւր երկրաւոր կենաց վերջին կէտը, որպէս չգիտէր և Աւետիք Այստեղեանն, երբ որ ելանում էր նա յԱգուլիսէն դէպ 'ի Տփլիս ճանապարհորդելու... Ո՞վ կարող էր մտածել՝ թէ այն հարազատ որդին Հայաստանի՝ զկնի կրելոյ զամենատեսակ վիշտքը և տառապանքը, պիտի հանդիպի և այնպիսի անակնկալ վիճակի՝ յօտար երկրում, ուր ոչ աղգական ունէր և ոչ բարեկամ. թող զայն, նորա հայրենակիցքն ևս չկարողացան զնորա գինը ճանաչել. Նա իւր մահուամբն հաւաստեց և զայս՝ թէ մարդոյ արժանաւորութիւնն ճանաչում է զկնի մահուան... Բայց տխուր և ցաւալի տեսարան... Կարճ էր արդեօք մտածել նա յԱպրիլի 1 ին՝ երբ որ գրեց զիւր առաջին նամակը առ մեզ, ուղարկելով և զԵրանելոյն Անանիայի Ներբողեանք ասացեալ 'ի Ս. Կաթողիկէ եկեղեցի (որոյ տպագրութիւնն այս տոտրակովս վերջանում է), թէ զնոյն ճառի տպագիր օրինակը չպիտի տեսանէ... Կարճ էր մտածել նա՝ կրկնում եմ ես, թէ իւր բարի բարի յոյսերն չպիտի արդիւնաւորուին, և թէ այն ամենայն հին մատենագրաց երկասիրութիւնքն՝ զորս ինքն ժողոված էր անխոնջ տրքնութեամբ, պիտի մնան, ինչպէս մնացեալ էին մինչև ցայժմ, փոշիների տակ զննազան անկիւններում... Բայց էր վասն այսքան յուսահատութիւն, Հայաստանի որդւոց մէջ գտանուեցաւ այնպիսի ոք, որ թողուց զնորա յիշատակը աղագայից, նկարագրելով զնորա տրտալիւր կեանքը*... Գտանուեցաւ՝ ասում եմ ես, այնպիսի աղգասէր հոգի, որ խոստանում է սոյն բարեյիշատակ ուսումնալան երկտասարդի գրական վաստակքը 'ի տիպ արձանացուցանել... փառք և պարծանք քեզ ո՞վ Ոգիգ հայրէնասէր, փառք և պարծանք քեզ Մ. Միրզայեան:

Այս տեղ չեմ կարող 'ի մէջ չբերել և զՏէր Յովհաննու աւագ քահանայի Մարտիրոսեան Ոսկերչեանց Աղաբարձապատեցւոյ՝ բարի

* Ա. Այստեղեանի կենաց նկարագրութիւնը կարող է ցանկացողն կարգաւ Մեղրի 35 երրորդ համարում:

յիշատակը, զոր թողուց մեզ շնորհապերճ Առաքել վարժապետն Արա-
րատեան, իւր գրքոյկովն, որ յիշուած է Ճոաքաղիս 10 երորդ տե-
րակում: Տէր Յովհաննու առաքինաւէտ կեանքն՝ ՚ի միոյ կողմանէ,
կարող է գեղեցիկ օրինակ լինել մեր այժմեան ամուսնաւոր Հոգեւո-
րականաց, յորոց լազուժք հեռի են յոյժ յայն ամենայն կանոնաց եւ
սովորութեանց, զորս ունէր Հայր Ոսկերչեանցն. վասն զի

«Օգիրս սուրբ առեալ էր նա՝ ՚ի բերան
Օգամագիրս, զմաշտոց, ճաշոց, շարական.
Հմուտ էր յոյժ եւ աղգային պատմութեան,
Սեփականս էր հայրենեաց մեր հնութեան».

ասումէ Գրիշն վարուց նորա: Արեւի է թէ այժմ եւս գտանուին
սոցա մէջ եւ այնպիսիք՝ որք զժամագիրքը, զշարականը, եւ այլն,
՚ի բերան գիտեան, բայց հաստատապէս կարելի է ասել՝ թէ դժուա-
րաւ գտանուին այնպիսիք՝ որք իմանան զիւրեանց աղգային կամ
զընդհանուր եկեղեցւոյ պատմութիւնը: Եւ ահա այս իսկ էր մեր
բուն նպատակն՝ որ Ճոաքաղիս ամէն մէկ տեսրակի մէջ գնում էաք
մի մի յօդուած վերաբերեալ կամ յեկեղեցական պատմութիւն, եւ
կամ ՚ի պանդան եկեղեցական սովորութիւնս:

Ահա այլ եւս քանի մի սովորութիւնք՝ զորս ունէր Հայր Ոս-
կերչեանցն, եւ որք գեղեցիկ խրատ եւ յանդիմանութիւն կարեն լինել
այնպիսեաց՝ անուամբ եւ եթ Հոգեւորականաց, որք ըստ Առաքելոյն
ասելոյ՝ «զբախօսք են եւ մտախարք, որք զամենայն տունս կործա-
նեն, որք չարաճճիք են եւ դատարկապորտք, որք ուսուցանեն զոր
չէ արժան, որք խոստանան դիտել զԱստուած, եւ գործովք իւրեանց
ուրանան, որք պիղծ են եւ անհաւատք, եւ յամենայն գործս բարեաց
անպիտանք, որք են մարդիկ անձնասէրք, արծաթասէրք, հպարտք,
ամբարտաւանք, հայհոյիչք, անհաւանք ծնողաց, անշնորհք, անսուրբք,
աննուէրք, անգութք, բանսարկութք, անժոյժք, վէսք, անբարեւէրք,
մատնիչք, յանգրուներք, ամպարհաւաճք, ցանկասէրք մանաւանդ քան
Աստուածասէրք, որք ունին զկերպարանս Աստուածապաշտութեան, եւ ՚ի
զօրութենէ անտի նորա ուրացեալք են... մարդք ապականեալք մօօք,
անպիտանք ՚ի հաւատս (Խ. Տիտ. Խ. 10—16, Խ. Տիմոթ. Գ. 2—8)»:

*

«Եւստակիոն, մաքրաշաւիղ եւ անախտ
Փայլէր վարուք անայլայլակ եւ անխախտ.
Բարի առնել ամենեցուն իւր մեծ բախտ,
Հոգեւորաց սակս լինէր մշտամաղթ»:

«Օգտարապ ժաման տունջեան, դիշերոյ
 էշուէ, չափէ 'ի շահ հոգւոյ և մարմնոյ •
 Գրէ մատենան ըստ ասիական տարազու,
 Ի ծունկս անկեալ 'ի վերայ ցած սեղանոյ» •

*

«Տայգուէ ցպահ երեկոյեան աղօթիցն
 Կրթէր, վարժէր ուսմամբ գրոց զմանկտին •
 Տըմէքէ ոչ ագահելով վարձ անձին,
 Ձրի առեալ ձրի բաշխէր ամենին» •

*

«Կրչեալ 'ի թաղ ձոխ մեռելոց հրաժարէր •
 Ի բաց մերժեալ զհարսանեաց հրաւեր •
 Միայն 'ի ներքս յեկեղեցւոջ ծառայէր,
 Եւ արտաքոյ ահն իմէր ոչ դնէր» •

*

Որովհետեւ սկսայ խօսել Հոգեւորականաց վերայ, դնում եմ այս
 տեղ և զհետեւեալ բարի և անբարի յիշատակքը քանի մի Հոգեւոր
 հարց, այնպէս՝ որպէս նկարագրում է Մովսէս Մակարեան Խսահա-
 կեանքն՝ իւր հետազայ, յօգուածումը •

Միայն լինի Ռուսական Հայ Հոգեւորականաց:

«Երբում ձեռքս անկան Եփրեմ արք եպիսկոպոսի մի քանի
 երկարատող կոնդակները, ասում է Պ. Խսահականցն, զօրս գրել էր
 թէր ծանօթ բարեկամներից մինին 'ի 27 էն Մարտի 1803 ամի, Յի-
 րաւի սոյն այս կոնդակներից նկատեցի, որ Սրբազան Տայրը բաւա-
 կան ժամանակ Առաջնորդ է եղած Ռուսաստանի մէջ, բայց արի հար-
 ցանքն և իմանանք թէ այն հոգեւոր անձը՝ ինչ մի Ազգաշահ և ար-
 ժանաւոր գործ ունի յառաջացրած իւր վիճակում, գրեթէ և ոչինչ •
 բաց 'ի մի կաթողիկոսական իշխանութիւն ձեռք բերելուց, որ ինչպէս
 երևում է, նորին Սրբազնութիւնը 1810 թուին այն ամենամեծ և
 գծուարակիր լուծը յանձն առնելով՝ վերադառնում է 'ի սուրբ Աթոռն
 Էջմիածին, իւր հայրապետական գահը բազմելու • Մակարեկեցէր դուրս
 սիրելի ընթերցողք թէ այնուհետեւ ինչեք պէտք է չբուսանէին նորա
 բարձի թողի արած բանաւոր գաշտերի մէջ, կամ թերեւ ինչ որոմ
 ներ, ինչ փուշք և ինչ տատակք պէտք է չյառնէին մորմոքել և
 կակծեցուցանել ազգասիրաց աղէքը և երեկամուկքը, Եթէ մի հոգեւոր
 անձը՝ դասնում էր իւր մօտ նոյն վեհափառի հարուստ բարեկամն •

րից, աղերսում էր և թախանձում, որպէս զի նորա միջնորդութեամբ ստանայ Անհատկութից մի պարգև, կամ մի իշխանութեան երկաթեայ գաւազան, որով կարողանայ զոչ մատուցանել իւր կրից և վատ հակամիտութեանցը անմեղների խումբը: Աւելի պարզն ասեմ, եթէ մինի հետ ոխ ունենար, նա չէր խնայում իւր լիարերան մաղթանքը և դաւաճանական հեղահոգութիւնը ընծայել բարեկամին, որով թերեւ Անհատկութի հրամանաւ կարողանար թափել իւր սրտի դառնութեան մաղձը այն ակոյեանի վերայ, որի հետ միշտ ոսոխ և նախանձորդ էր հանդիսացել, և իւր կեանքը հանապազ խռովութեան և ատելութեան վէտ վէտ ալեաց մէջ էր անցուցանում: Այս ամենայն ազդի ազդի անիրաւութիւնքը և Ռուստիաբնակ Հոգեւորականաց նաւարկութիւնը, մանաւանդ թէ նոցա ստեպ ստեպ բացազանչութիւնը «Տէր օգնեա՛ մեզ զի կորնչիմք», պատճառ են տալիս ուրախաթիմ գալըստեան երկնառաք Ներսէս Արքեպիսկոպոսին Աշտարակեցւոյ, իրրեւ վիճակաւոր Առաջնորդ: Մեծ յոյս կարելի էր ակնկալել նոյն ազգասէր Հոգեւոր Տէրից, մի ազգային հոգի վառելու Ռուստիոյ մէջ, եթէ մի և նոյն ժամանակում երկպառակելոց վատ և թիւր կարծիքը՝ զէնք չբարձրացնէին Աստուծոյ ընտրեալի վերայ. երեւ թէ այդ էլ ազդիս տարաբաղդութիւնն էր, և վերածնութեան երկունքը չէին հասել: Քաջասիրտ Ներսէսը ալեզարդ Մասիսի ծերունադարձ որդին, որ պինդ սիրեց Հայաստան աշխարհը, գիշեր ցերեկ աշխատում էր մերժել և փարատել իւր վերայից թշնամեաց ծուռ կարծիքը, և հերքել հակառակորդաց զրպարտութիւնքը և բամբասանաց առիթները: 'ի վերայ այսր ամենայնի՝ նա իւր սուրբ պարտականութիւնը կատարեց մի աղանիւ և գեղեցիկ մտածողութեամբ Էջմիածնի և Թիֆլիզի մէջ. Աստուած՝ Նորա յիշատակը օրհնութեամբ արասցէ, քանի որ Ներսէսեան դարաստանը առատապէս պարգևումէ գիտութեան և բարոյականութեան ծաղիկներ թորգումայ մանուկներին, մեր Հայքս, ասում են երախտագէտ սրտիւ, պարտականներ նորա անձնադիր հովուութեան խնամքին: Քանի որ Արաստանը կրում է իւր վերայ Ներսէսեան տապանը, մեր արժանաժառանգ որդիքս, պարտականներ սուրբ պահել մեր երջանկայիշատակ Հօր անունը, թէպէտ և դժբախտաբար իւր կենաց վերջին ժամանակներում բամբասուկեաւ Նրանելին շատ 'ի զուր մի քանի մեծախօս մարդերի կողմից, որք թէ և աչք և լսելը ունէին, սակայն չ'կամեցան տեսանել և լսել նորա այն մեծագործութիւնքը, որք յայտնի թարգման են իւր բարի բարի զգացողութեանց: Սիրելի ընթերցողք, իմ միտքս այն չէ, որ մի առ մի յերեւան հանեմ Ներ-

սիսի ազգասիրական դործերը, որ արդէն յայանի է շատերին. այլ որովհետեւ խօսքս վերաբերում է Ռուստիաբնակ Հայ Հոգեւորականաց մտաւոր վիճակին, ուստի արժանընտիր Ներսէսն էլ, երևի թէ վիճակելոց բաղդից 16 տարի քիչնե մնալուց յետոյ՝ հազիւ կարողացաւ ազատել իւր անձը բանասերկուաց որոգայթից, և վերադարձաւ դէպ ՚ի իւր սիրելի Արաստանը:

«Տեսանում ենք ևս՝ որ ժամանակաւ թեմակալ Առաջնորդ եղած են Հայոց Ռուսաստանի նաեւ Յովհաննէս և Գրիգոր եպիսկոպոսունքըն, Գալիս են սոքա փառաւորապէս բաղմում, մինը յԱժտարխան, միւսը ՚ի Բեսարաբիա, զորս դու պատուերեցեր՝ լաւ սիրուն պարտանում են. ինչ են հոգում, թէ Հոգեւորականաց մտաւոր վիճակը օր քան զօր աղօտանումէ կրթութեան ասպարիլի մէջ. էնքանս թէ ունենային մի կամ երկու քարտուղար՝ ՚ի լոյս ածող դոյնզգոյն մելանով իրանց հին և մաշուած ուսած քերականական կանոնով շարադասած կոնդակները, զորս վաճառելու էին մի շատ ծանր գնով իրանց ստորագրելոց մինին. սակայն օրհասը ցայսպիսի սովորական դէպքերում գալիս է զրաւում սորանց իրանց կեանքից, Դու խորհրդածող միտք, պէտք է ցաւալի սրտով հարցանես մեզ, արդեօք դոյն այդ անձինքը ինչ բարի անուն թողեցին աշխարհի երեսին, ինչ առաքինական հետք իրանց սրբազան պաշտօնակատարութեան ժամանակ մարդկութեան հրապարակի մէջ, ինչ մի գիտութեան և բարոյական դաստիարակութեան ակնակիտ աղբիւր բաց արին Հայազգի տղայոց և պատանեկաց ուսման ծարաւը զովացնելու, գրեթէ և ոչինչ, ԅօրէ անտի մահուան նոցա Հոգեւորականաց մտաւոր վիճակը սկսանում է հետ վհետէ նսեմանալ տգիտութեամբ. դարձեալ աղմուկ, դարձեալ դժտութիւն, դարձեալ հեռ և նախանձ թաղաւորում են հոգեւորականաց մէջ. չարակամութեան սայրասուր սլաքներով սկսանում են միմեանց հարուածել. մտաւոր կուրուծիւնը տարածումէ իւր աղչամղչին թեւերը շատ մարդոց վերայ. հոգեւորականութիւնը մի լոկ պաշտօնակատարութիւն է համարվում շատերին. նոցա լուսաւորութեան մասին չկայ երբէք փոյթ և խնամք. ոմանց խելապատկում արմատ է կալնում այս թիւր կարծիքը, թէ ինչ հարկաւոր է Հոգեւորականաց կրթեալ լինել և լուսաւորեալ միտք ունենալ, բաւական է նոցա յառաւօտ և յերեկոյ ժամերգութեամբ պարագլի, ծնուածները մկրտել, միով բանիւ՝ եկեղեցւոյ խորհուրդքը կատարել. . . Ո՛հ դառն զրկանացս, աւա՛ղ տարաբախտութեանս, ինչ մեծ դժուարութիւն է մարդոյ համար այնօրինակ պաշտօն կա-

տարեւ, Ուրեմն՝ եթէ մի անձը իրաւունք ունեցաւ երեսայն ջուրը ընկղմել և հանել, մեռեալը հողին աւանդել, և այլն ըստ կարգին, միթէ անշուշտ պէտք է ճանաչենք նորան իր պարտականութեանը լիովին խեղամու՝ հոգեւոր անձն, քաւ, մի լիցի մեզ այսպէս դատաւտան առնել:

«Այս խառնափնդոր ժամանակներում լսումենք մի ձայն ահագնաւոր, իսկոյն բացագանչում ենք, ի՞նչ է, ի՞նչ ձայն է այդ, Պատասխան ենք ստանում, թէ «Սերովբէն գալիս է յԱժտարխան իբրև վիճակաւոր Առաջնորդ», սակայն մինը այն կողմից յառաջ է մատչում տակելով. «Հա՛ ինչ անենք թէ գալիս է, քիչ ենք տեսել այդպէս մարդիկ, որ գալիս են ընկնում մեր խեղճ եկեղեցականների քանին, մորթում, քերթում, շատերի ոսկորները հալում, բաւքի թէ մի կտոր իւղէլայ հանեն էնքան տեսել ենք էդպէս Առաջնորդներ, որ քո պապերը անգամ տեսած չեն լինիլ, ինձ ի՞նչ, գալիսայ՝ գայ, ևս մի աշխարհական մարդ, հեռու միանգամայն դրանց իշխանութենից, . . . յիմի դու տես, խնամի՛ Թորոս, ի՞նչպէս կփչացնեն էն մարդուն . . . ո՛վ որ մի կտոր փող ունի, իւր մեղքը ծածկելու համար կխցկի նորա բողաղը, այս տեսակ չաղացնում են ողորմելիքը, ու բաց թողնում իրանց վերայ. ի՞նչ ևս ասում դու այս խօսքիս, սո՛ւտ է. եթէ սուտ է՝ բերանիս խփի, էնքանայ թէ՛ ցոյց տուր ինձ դրանց մի ազգաշահ գործը. հաւատա՛ որ քարը ճաքացնիս, չես գտնիլ»։ «Ա՛յ մարդ՝ ի՞նչ ևս ասում, դու նոր քան խօսի, պատասխանում է նորա պարոն Վիրակոսը, անցկացած բաների հետ մի ընկնիլ. ևս էլ լաւ եմ իմանում և գիտեմ ճշմարիտ, որ նոքա մինչև էս օրս մի արժանայիշատակ գործ չունին արած, որով պիտի փառաւորվէին նոցա անուանքը աշխարհիս երեսին. իրանք պարտական մնան, մեզ ի՞նչ, Բայց խնամի՛ Թորոս, էս որ լսում ենք, թէ Սերովբէ Արք Եպիսկոպոսը գալիս է, նրա հետ հանաք մի արա. նա էն Յովհաննէս Մուհաննէսի թայ չէ, հաւատա՛ որ, էլ լեզու չը կայ՝ որ նա չի իմանայ, էլ ուսում չկայ՝ որ չի առած լինի, հենց իմացի՛ր՝ որ սաղ Եւրոպէն շալակած հետը բերում է, ախր էնպէս մարդը սուս կկենայ, էն լեզուի, էն խելքի և էն ուսումի տէրը չի՞ աշխատելու մի ազգային ուսումնարան բաց անելու, գոնէ ՚ի պատիւ իւր խեղճ և ողորմելի Հոգեւորականաց, բաս նրանց միտքը չի՞ լուսաւորելու Եւրոպական դաղափարներով, նրանց սիրտը և բոլոր ըզգացողութիւնքը չէ՞ հաստատելու հայրենի սուրբ և մաքուր ասանդի մեջ. նրա ի՞նչն է գնում, չէս լսել դու Թորոսի էն խօսքը՝ որ ասած

է «հարգան կետար՝ բաղդան կետար, բաղման չինըն նայի՝ կետար», այս-
նքն «ինչ որ կերթայ՝ բաղից կ'գնայ, բաղ պահողի ինչը պէտք է գնայ»:
Աստուած շէն պահի մեր ժողովուրդներին, իսկի խնայում են իրանց
կոպէկը, հա տալիս են, հա տալիս, բայց ինչ կանես, բարեկամ, մեր
քամբադուռութեան աստղը էն տեղանց է երևում, որ մինչև էս օրս,
մեր տուրս թէ շատայ թէ քիչ, մի լաւ օգտի համար շեն գործ դը-
րած, էն ծոյլ և պղերգ ակագլուխները, բաց ՚ի իրանց փորը հաստա-
ցնելուց, Յիմի դու կ'տեսնես թէ Սերովբէն նրանց ջիկրու, ինչ բա-
ներ կանի՝ փառք Աստուծոյ փողը ժողովրդինը, անունը իրանը. էս տեղ
մի խելք պէտք է գործ դնի, էլ ինչ կայ. Աստուած հաստատ պահի
նրան իր վիճակին»:

«Հիրաւի էլ իմ հետաքրքրութենից ստիպուած՝ հարց ու խնդիր
արեցի գիտել նորա ուսման չափը. այս միջոցին ծանօթացրեց ինձ նորա
աշխատասիրած Ծաղիկ քիւրմէն մակագրով գիրքը. որպէս երևումէ,
նորին սրբաղնութիւնը իւր ժամանակին եղել է բաւականին ուսում-
նական, բայց ափսոս, իւր ուսման ու կրթութեան համեմատ՝ չէ գի-
տացել լուսաւորութիւնը յարգել, և մի արժանայիշատակ անուն թու-
ղուլ աշխարհի երեսին, ըստ որում չէ հիմնում իւր վիճակում մի
ազգաշահ գործ, մի ուսումնականութեան պարտէզ, որից կարողանայ-
ին օգուտ քաղել հոգեորականաց դասքը: Ես այսպէս եմ գտնում,
եթէ կայ նորա ձեռամբ վաստակած մի հիմնաւոր մտաւորականութիւն,
բաց ՚ի վերոյիշեալ գրքից և մի քանի տաղաչափական գրուածներից,
խնդրեմ ասացէք. բայց գիտեմ, դուք էլ ժխտող չէք նորա անպըտ-
ղութեանը: Թէպէտ կարող էի ես այս տեղ աննախանձ մտօք նորա
գործունէութեան կարի սիրական առարկաներից մի քանիսը յիշել,
բայց այն ամենքն թողնելով իմաստասիրել ձեր ողջմտութեանը, պատ-
մեմ միայն նորա այնօրինակ ընթացքի վախճանը: Երբ նա թողնելով
իւր սուրբ պարտականութիւնը անհոգութեան և արհամարհութեան
մէջ՝ հետևում էր վաղաթառամ գուարճութիւններին, այս միջոցին
գալիս է յանկարծակի ճակատագիրը և նորան ընդ մէջ հատանում.
որպէս մի ապարդիւն ծառ՝ Հոգեւորականութեան անդաստանի մէջ տըն-
կուած, և յօրէ յայնմանէ անկանումէ նորա բոլոր իշխանութեան
երասանակը մի այնպիսի մարդոյ ձեռք, որոյ համար՝ ինչպէս ասում
են՝ թէ «այլը փախսով էր բռնում», նորան էլ ինչ էր պէտք.
եթէ ոչ՝ իւր նախնեաց պէս մի գրագէտ. յայնժամ ամենայն ինչ
կատարեալ էր նմա: Այս տեղ Սերովբէն յուսացող Արարկօսը չէ հա-
մարձակուած բերան բաց անելու, ձեռքը ծոցումը մնացել է սղորմելին

անմիջիժամ կարծես՝ ողջոյն հոգեորականաց և ամենայն կարգի մարդկանց մտաւոր կուրութեան պատճառը ինքը լինի։ Ոչ գտն յիշատակութիւն։ Սոյն այս ժամանակներում յառնում են մի զինի միոյ թերահաւատութեան և յուսահատութեան մրրիկներ։ Որքան տըրտունջ, որքան զրպարտութիւնք, և որքան բողոք առ բարձր իշխանս լինում են անխափան։ Այս ալեկոծեալ ժամանակներում, գալիս է մի հոգեւոր հայր իրրեւ քննիչ առաքեալ աղգախնամ Ներսէս կաթողիկոսէ, և ըստ օրինակի Տեառն սաստում է հոգմոյն և ծովուն, ապա թէ լինում է փոքր ինչ խաղաղութիւն, և սկսանումէ իւր բնատուր սովորութեան պէս շարժել և յարուցանել ժողովորդականաց սիրտը դէպ ՚ի ուսումնասիրութիւն և աղգասիրութիւն, պարտաւորացնումէ նոցա ունենալ մի օրինաւոր դպրոց, և մի քանի տղայք էլ ուղարկում է Ներսիսեան դպրոց ուսում առնելու, այսօրինակ իւր Սրբազան պարտքին վախճան տալուց յետոյ վերադառնումէ իւր տեղը, այս միջոցին տեղւոյս վիճակային պարտականութիւնը կատարող հոգեւոր անձը . . . վերակոչվելով յԵջմիածին, նա էլ այն տեղ ճարակ է լինում մահում։

«Նաւասիկ Ռուսաստանի մին վիճակը առ ժամանակ մնալով այրիացեալ, փոքր ինչ փոփոխութիւն է ստանում յառաջընթացութեան, սկսանում է սակաւ առ սակաւ հոգեորականաց մտաւորականութիւնը բարեղարդուիլ, ՚ի հարկէ մի քանի աղգասէրների ձեռնտուութեամբ, շատերը աշխատում են ճանաչել իրանց վսեմ հոգման փառքը և պատիւը, և թողում են այնուհետեւ սորկանալ տղիտութեան, յայտնապէս խոստովանում են իրանց թերութիւնքը ուսման մէջ, որին յառաջ լուսաւորութիւն էին համարում, վաւժումէ նոցանում մի ուսումնասիրութեան եռանդ, ծաղկում են այս ժամանակներում մի քանի մասնաւոր վարժատունք, աղգասիրաց օժանդակութեամբ։

«Իսկ այժմ այս վիճակիս իշխումէ Մատթէոս Բարձր Սրբազան Արք եպիսկոպոսը, որ տեսնելով իւր վիճակի հոգեորականաց փոքր ՚ի շատէ յառաջխաղացութիւնը ուսման մէջ, մանաւանդ ըստ բանից առաքելոյն ՚ի բարիս նախանձաւորելով։ Սիւնհոգոսի հրամանաւ վարժատուն հիմնեց յԱժտարխան, հոգեորականաց որդւոց համար, զոր մեծայայտ եմ օր քան զօր ամենայն հոգունակութեամբ ջան ՚ի գործ զիցէ Նորին Սրբազնութիւնը բարեկարգելու իւր այդ գիտութեան տաճարը, և բազմացնել նորա եկամտից աղբիւրները, որովք յաջողուի երկար ժամանակ տնէլ, այդ Աստուածահաճոյ ձեռ-

նարկութիւնը, ուր կրթութիւն ստանալով հոգեորականութեան մատակարարման գաւառը, և բարոյականութեամբ հրահանգուելով պայծառութիւն և շքեղութիւն լինին Աղբիւն և տանն Աստուծոյ, և ինքեան հիմնարկողին փառք և անկողողութիւն պսակ պարծանաց. սակայն վատ չէր լինելու, և յուսամ թէ ամենայն բարեմիտ Հայ կընդունէր այդ իմ խորհրդածութիւնը, և թէ նոյն Սրբազան հայրը, աւելի ևս յառաջադիմութեանց համար և Աստրախանու Սեմինարիայի ուսումնատուութեան ասպարէզը ընդարձակելու ազգաւ, հոգ տանէր մի եղանակ, համաձայն ինքեան յանձնուած կարգադրութիւնների եկեղեցական մասնաւոր դպրոցների բանալ, Ղզլարում, Մոլդովում և գիւղութից մեջ, ուր հոգեորականաց գեոհաս մանկունքը նախակրթութիւն ստանալով, իրրե կանուխ պատրաստուած, կարողանան դնալ մտանել Աստրախանու Հայոց Սեմինարիայի իրանց ուսման թերութիւնքը կատարելագործելու: Տացէ Տէր Աստուած Ռուսաստանի հոգեորականութեան մտաւոր վիճակին ճոխութիւն և առատութիւն, և համօրէն վիճակելոցն խաղաղութիւն և անգորրութիւն»:

Մովսէս Մախարեան Խոսհալեանց:

Ի 13 Յուլիսի 1859 ամի

Ղզլար:

Այսպիսի բարի և անբարի յիշատակներ թողուցին մինչև ցայժմ յիշեալ անձինքն 'ի վերայ երկրի, Խսկ մեք, որպիսի յիշատակ թողում եմք 1859 տարւոյս մեջ մեր ճոռաքաղով, բարի թէ անբարի, կամ «թէ» որպիսի գործ գործեցաք յընթացս 365 աւուրց, զայս որոշել պարտին մեր բաժանորդքն, որոց յայտնի է՝ թէ ինչպէս կատարած եմք մեք զմեր խոստումն 'ի մասին տպագրութեան, և 'ի ժամանակին 'ի լոյս հանելոյ զերաքանչիւր տետրակքը, և վերջապէս 'ի մասին նիւթոցն ընտրութեան: Թող ընթերցողք ինքնին քննեն և դատեն:

Ի վերջանալ տարւոյս՝ պարտականութիւն եմք համարում մեզ դրոշմել այս տեղ յատկապէս զայն ազգասիրաց անուանքը՝ որոց սատարութեամբն, որպէս ասացի տարեգրիս սկզբում, ձեռնամուխ եղաք ի հրատարակութիւն Ամադրիս: Երախտագէտ և գոհացող սրախ պարտական եմք խոստովանել միշտ զայն առանձին փայլք՝ զոր 'ի սկզբան անդ ամենայն ջանիւք և յօժարութեամբ 'ի գործ եղին փսմապանծ Պայազատքն ազգիս՝ Ներքին Խորհրդականքն և Սենեկապետքն: Կայսերական Դրան՝ Խաչատուր Յովակիմեան Լազարեանց, և Յովհաննէս

Դաւթեան Դեղանեանց, Սոյնպէս փութամբ ահա լիազօյն շնորհա-
կալութիւն մատուցանել 'ի մեր կողմանէ, նախ՝ Ազնուաղարմ Յով-
հաննու Ստեփանեան Յովնանեանց, Պայծառափայլ Կենալ Գրիգորի
Յովսէփեան Բէհրուդեանց, Գերազնիւ Սոլովոյնի Յարութիւնեան Տէր
Ղուկասեանց, և Մեծարոյ Յովսէփայ Աստուածատրեան Իզմիրեանց, որք
առանձին զբամական նուիրաբերութեամբք ձեռնառ եղեն 'ի սկզբան
անդ գործոյս յառաջագիմութեանը, և ապա՝ այն ազգասէր անձանց՝
որք աշխատութիւն յանձն առին յորդորել և լայլս 'ի բաժանոր-
դութիւն, և որոց արժանայարգ անուանքն են՝ Գէորգ Աբբ Եպիս-
կոպոս Առաջնորդ 'ի Շուշի, Յովհաննէս վարդապետ Բէգնաղարեան
Յաջորդ 'ի Քիշնէ, Գրիգոր վարդապետ Սաքինեանց Յաջորդ յԱխլ-
ցիսայ, Կարապետ Վարդապետ Տ. Յովհաննիսեան Յաջորդ յԵլիսավետ-
պօլ, Տէր Մովսէս աւագ քահանայ Սայաթնեանց և Ասպետ, և Տէր
Ստեփանոս քահանայ Մանգլինեանց 'ի Տփլիս, Տ. Մատթէոս աւագ
քահանայ Բէգղուլեանց 'ի Ստաւրոպօլ, Տ. Յովհաննէս աւագ քահա-
նայ Խոսրովեանց 'ի Մոզդուկ, նախայիշեալ Յովսէփ Աստուածատրեան
Իզմիրեանց 'ի Փեթկուրպուրկ (որ և սկզբնապատճառ իսկ եղև ձեռ-
նարկութեանս՝ անդադար զմեզ խրախուսելով բանիւ և գրով), 'նի-
կողայոս Աւետիքեան Էղեանց և Բախշի Կիրակոսեան Խալաթեանց
'ի Մոսքուա, Ստեփան Սամուէլեան Սամուէլեանց և Սիւքիաս Թա-
ղիանոսեանց յԷջմիածին, Կերսէս Գէորգեան Յովհաննիսեանց յԵրևան,
Դաւիթ Յարութիւնեան Ռոստոմեանց 'ի Շամախի, Մովսէս Սրապիո-
նեան Զօհրապեանց 'ի Բագու, Յարութիւն Յովհաննիսեան Շահա-
ղիղեանց և Զաքար Յովսէփեան Թանգեանց 'ի Հին Նախիջևան,
Յովհաննէս Բուշուրէկեանց և Սահակ Պապովեանց և Մովսէս Իսա-
հակեանց 'ի Ղզլար, Յովհաննէս Մկրտչեան Սայաթնովեանց յԱժ-
դարխան, Ղուկաս Յ. Շիրեանց 'ի Կ. Պօլս և յայլ քաղաքս Տաճ-
կաստանի:

Ըյս ամենայն հայրենասէր անձանց մատուցանելով զմեր 'ի բո-
լոր սրտէ շնորհակալութիւնը, չեմք մոռանում նաև զմեր սիրելի
բաժանորդքը, որոց ևս յայտնելոյ համար զմեր շնորհակալութիւնը
ախորժ հաճութեամբ պարտք եմք համարում զնոցա պատուելի անու-
անքը ևս գրոշմել այս տեղ:

Յուշակ բաժանորդաց ճառագրի:

Ի Ս. ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՄԱՏԹԵՈՍ ծայրագոյն Պատրիարք

Ս. Էջմիածնի և Կաթողիկոս
ամենայն Հայոց:

Անդամք Սեփակոսի Ս. Էջմիածնի:

Ղուկաս Արքեպիսկոպոս:

Սակար Արքեպիսկոպոս:

Գէորգ վարդապետ Մկրտչեան:

Գրիգոր վարդապետ Յովսէփեան:

Սարգիս վարդապետ Տ. Գասպարեան

Եղիազար վարդապետ Տ. Կարապե-
տեան:

Էբէլ Վ. Միթրեան:

Դանիէլ Վ. Շահնազարեան:

Յովհաննէս Վ. Տ. Յարութիւնեան:

Սահակ սարկաւազ:

Լստուածատուր Արարատեան:

Լեւոնք Պէրպէրեան:

Գրիգոր Մալինցեան (2 օրինակ):

Յովհաննէս Միրաքեան:

Պետրոս Շահինեան:

Սուքիաս Թաղիանոսեան:

Ստեփան Սամուէլեան:

— — Մեղիք Սելուսեան:

— — Մուշեղեան:

Սարգան Շիրմաղանեան:

Կղերիկոսական դպրոց Ս. Էջմիածնի:

Ի Ս. ՓԵԹԵՐՊՈՒՐԿ

Հոգարարձու Եկեղեցեաց Հայոց

Ս. Փ. Պուրկայ և Մոսքուայ, և

Լազարեան ճեմարանի Արեւել.

լիզուաց՝ Խաչատուր Յովակի-
մեան Լազարեան (2):Հոգարարձու ուսումնարանաց Տէ-
րութեան 'ի վիճակին Փ. Պուր-
կայ՝ Յովհաննէս Դաւթեան Դե-
լանեան:Կնեաղ Սիմէոն Դաւթեան Արա-
մէլիքեան:

Լըլեքսանդր Մ. Խուզարաշեան:

Եփրեմ Վ. Ալթունեան:

Տ. Գրիգոր աւագ քահանայ Տէր
Գրիգորեան:

Սկրտիչ Բերդյեան:

Նիկողայոս Շանշեան (3):

Սովսէս Բուդաղեան:

Հովսիսիմէ Պողոսեան:

Քերովբէ Պատկանեան:

Յովսէփ Իշխրեան:

Յովհաննէս Խարաղեան:

Յարութիւն Սարգսեան:

Ստեփանոս Գրիգորեան:

— — Բիշմիշեան:

Գէորգ Եարալեան:

Ի ՄՈՍԿՈՒԱ

Լըլեքսանդր Յովնանեան:

— — Թաւրիղեան:

Լնդրէաս Չերքասեան:

Լստուածատուր Բողդանեան:

Լեւոն Մալինցեան:

Խախչի Խալաթեան:

Խարսեղ քեթխուտեան:

Գարրիէլ Հեջուրեան:

Գէորգ Գանանեան:

Գրիգոր Տ. Մկրտչեան:

Երեմիա Խաչակեան:

Լազարեան ճեմարան (2):

Կոստանդիանոս Զոհրապեան:

Հայադղի ուսանողք Համալսարա-
նին Մոսքուայ:

Մարտիրոս Շահմուրատեան:

Մինաս Արասխանեան:

Միքայէլ Ստեփանեան:

Սկրտիչ Աղամիրղեան:

— — Ասկարխանեան:

— — Էմին:

Սովսէս Յարութիւնեան:

Յակոբ Պոպով:

Յակոբ Տ. Ստեփաննեանց,
 Յարութիւն Մանուէլեանց,
 — — Միրիմանեանց,
 — — Ղարգանեանց,
 Յովհաննէս Գուրգէնբեկեանց,
 — — Յովնանեանց,
 — — Սարգսեանց,
 — — Սուսանեանց,
 Նիազ Մարգարեանց,
 Նիկողայոս Ալադաթեանց,
 — — Դերանեանց,
 — — Էղեանց,
 — — Ղարգանեանց,
 Ոսկան Յովհաննիսեանց,
 Պետրոս Բէժանբեկեանց,
 Պօղոս Աղամալեան,
 Սահակ Թամամշեանց,
 Սարգիս Պոպով,
 Սիմէոն Սահարբեկեանց,
 —
 Պ. Պ. Էղեանց, քալանթարեանց
 և Տ. Յակովբեանց,
 Ի ԳԻՒՂՆ ԲՕՂՕՍԱՆՈՎԱԿԻ
 Սոլոմոն Յ. Տ. Ղուկասեանց (2),
 Ի ՏՓԽԻՍ
 Սիճակաւոր Արքեպիսկոպոս՝ Սար-
 գիս Զալալեանց (4),
 —
 Յովսէփ Վ. Բժշկեան,
 Տ. Սովսէս աւագ քահանայ Սայ-
 աթեանց,
 Տ. Սրապիոն աւագ քահանայ Տ.
 Մովսիսեանց,
 Տ. Յովսէփ աւագ քահանայ Օրբե-
 լի (10),
 Տ. Ստեփանոս քահ. Մանդինեանց,
 Տ. Մկրտիչ քահանայ Տ. Դրիգո-
 բեանց,
 —
 Եւաթի Կամբար,
 Եղեքսանդր Թայիրեանց (2),
 Եւաքիւ Արարատեան:

Եւաթի Էնֆիաճեանց (5),
 — — Սվէշնիկեանց,
 Իարսեղ Արաղեանց,
 — — Ղարգանեանց,
 Դարբիւկ Մէլքումեանց,
 — — Շատինեանց,
 — — Տ. Միքայէլեանց,
 Դաստար Նահապետեանց,
 Դէորդ Դուրինեանց,
 — — Մանդինեանց,
 Դրիգոր Իզմիրեանց,
 — — Մէլքեանց,
 — — Շահնաղարեանց՝ մահ-
 տեսի,
 Դաւիթ Գուլուլեանց,
 — — Խերոտինեանց,
 — — Սուրենեանց,
 Էփրեմ Աթոյեանց,
 Զալիբեգ Խարաղեանց,
 Զաքար Շահաղիլեանց,
 Խաչատուր Առուանեանց,
 Կարապետ Բէլախեանց,
 — — Քոչորեանց,
 Կնեազ Գրիգոր Բէհրուդեանց,
 — — Միքայէլ Արղւթեան,
 — — Ղահրաման Երկայնաբա-
 ղուկ Արղւթեանց,
 Կամբարձում Էնֆիաճեանց (2),
 Կեճուկ Կեճուկեանց,
 Դաղար Ամիրխանեանց,
 Մեկքոն Աթաբեկեանց,
 Միքայէլ Մեկքումեանց,
 — — Պատկանեանց,
 Յակոբ Կարինեանց,
 Յարութիւն Իւղբաշեանց,
 — — Ղարա Յարութիւնեանց,
 — — Յովհաննիսեանց,
 — — Շամսարեանց,
 — — Շատինեանց,
 Յովակիմ Շահաղիլեանց,
 Յովհաննէս Եախշիբեկեանց,
 — — Եղիաղարեանց,
 — — Ղայթմալեանց:

Յովսէփ Խերումեանց,
 — — Ղազարեանց,
 Կերսէս Յակոբեանց,
 Կերսիսեան Հոգեւոր դպրոց (ընծայ
 Ա. Տ. Ղուկասեանցի),
 Պետրոս Պետրոսեանց,
 Ուսմանոս Կաղիբեանց (2),
 Սիմէօն Ալադաթեանց,
 — — Վարդանեանց,
 Սողոմոն Բուղդանեանց,
 — — Խստամանեանց,
 — — Ղօրղանեանց,
 — — Քէթիսիմեանց,
 Սոսի Աթոյեանց,
 Ստեփան Մեղիք-Աղամեանց,
 Սպիրիդոն Իսաղեանց,
 Սարգան Արշակունեանց,
 — — Եարալեանց,

յԵՐԵՒԱՆ

Տ. Յակոբ } քահ,
 Տ. Աստուածատուր }
 — — —
 Երրահամ Կեղամեանց,
 Աղաջան Եղիազարեանց,
 Էւեթիս Տ. Յովակիմեանց,
 Գրիգոր Տ. Անտոնեանց,
 Դաւիթ բէգ Եղիազարեանց,
 Էջնակ Մէլիքեանց,
 Օսքար Տ. Ջաքարեանց,
 Համբարձում Թադէոսեանց,
 Մկրտիչ Տիգրանեանց,
 Յովհաննէս Ղօրղանեանց,
 — — Հասկաթունեանց,
 — — Տ. Մարուգեանց,
 Յովսէփ Տ. Մարուգեանց,
 Կերսէս Յովհաննիսեանց,
 Ստեփան Գուլամիրեանց,
 — — Եղիազարեանց,

Ի ՀՈՒՀԻ

Սիճակաւոր Արքեպիսկոպոս
 Գէորգ Վեհապետեան,

Տ. Յովհաննէս քահ. Աւշարեանց,
 — — —
 Էլեքսան Թումայեանց,
 Էստիճանաւորք Հայոց Կոնսխտոր,
 Էւեթիք Կէնճեցեանց,
 Բարսեղ Խօճայեանց,
 Թէոփորոս Մինասեանց,
 Դրիգոր Բէգ Ջալալեանց,
 Սարգար Տ. Մկրտչեանց,
 Հասարակաց ընթերցարան,
 Հոգեւոր դպրոց,
 Յակոբ Ջարրոբեանց,
 — — Հահնազարեանց,
 Յովհաննէս Միրզա-Աւագեանց,
 Յովսէփ Անանեանց,
 Ումրումբէգ Յովհաննեանց,
 Պետրոս Ալեքսանեան,
 Պօղոս Խանդամիրեանց,
 Ստեփան Կերսիսեանց,

Ի ԲԱՔՈՒ

Էլեքսէյ Տ. Ղուկասեանց,
 Բէկլար Ստեփանեանց,
 Գրիգոր Այվաղեանց,
 Սիսայէլ Հահակիտանեանց,
 Միքայէլ Պապովեանց,
 — — Կուրցով,
 Մկրտիչ Մխիթարեանց,
 Մովսէս Ջօճրապեանց,
 Յակոբ Ապրէսեանց,
 Յովհաննէս Անդրէասեանց,
 — — Մարգարեանց,
 Կերսէս Կրասիլնիկեանց,
 Ուսիայէլ Պապովեանց,
 Սարգիս Վարչամեանց,
 — — Տ. Գրիգորեանց,

Ի ՀԱՄԱԽԻ

Էղաբէգ Քալանթարեանց,
 Էղեքսանդր Միրզաբէգով,
 Գարրիէլ Մղէրրեանց,
 Դաւիթ Ռոստոմեանց,
 Խասհակ Լաղարեանց,
 — — Սերբրակեանց,
 Կերասիմ Տ. Ստեփանեանց,

Համբարձում Զաքարեանց

— — Զաքարեանց

Հայրապետ Նաճարով

Ղարաբէգ Տ. Վարդանեանց

Յովակիմ բէգ Մարտանեանց

Պետրոս Մաղաթեանց

Սարգիս բէգ Տ. Յովհաննիսեանց

— — Համբարձումեանց

(Օ) Տանջան Միրզաբէգով

Ի ՀԻՆ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆ

Գրիգոր վարդապետ Խաչակեանց

Տ. Կարապետ աւագ քահանայ Տ.

Մարտիրոսեան

Տ. Անտոն քահ. Թումպուլցի

Բունեաթ Բունեաթեանց

Գէորգ Օրպէլեանց

Օ. Զաքար Թանգրեանց

Յարութիւն Հաջաղիզեանց

Ստեփան Սէթարեանց

ՍԵԼԻՍԱՎԷՏՊՈԼ

Կարապետ վարդապետ Տէր Յովհաննիսեանց

Ելիսապետաօլու դաւառական ուսումնարան

Համբարձում Արեւսեանց

Յովհաննէս Գարապուլեանց

Ներսէս Տ. Ներսէսեանց

Պօղոս Մելիքեանց

Սիմէօն Լաղարեանց

ՍԱԳՈՒԼԻՍ

Բաղդասար Փանիկեանց

Յովհաննէս Կոստանդեանց

Ի ՆՈՒԽԻ

Լեւոն Ղուկասեանց

Յարութիւն Մակեդոնեանց

ՍՕՐԴՈՒՊԱՏ

Տ. Յարութիւն քահանայ Յարութիւնեանց

Լեւոնիք Այուզեանց (որ առ Աս-

տուած փոխեցաւ)

Պօղոս Աղամալեանց

Ի ԹԵԼԱԻ

Ս. Երատեսուչ Աւագերէց Եկեղեցեաց Թելաու

Յովհաննէս Ստեփանեանց

Ի ՆՈՐ ՊԱՅԱԶԻՏ

Լ. Ղա Բարսեղ Արծրունի

Ի ԴԱՐԲԱՆԴ

Գէորգ Թաւաքալեանց

Յակոբ Աւետեանց

Ի ԳՈՒՊԱ

Եռեսուֆ բէգ Նաղարեանց

ՍԱԼԵՖՍԱՆԴՐԱՊՈԼ

Ս. Կրտիչ Ճանլաթեանց

ՍԱԽԼՏԻՍԱ

Գրիգոր վար. Սաքինեանց (Տ)

Կարապետ Էնֆիաճեանց

Յակոբ Յակոբյանեանց

Յովհաննէս Պտղեանց

Ի ԳՕՐԻ

Բարսեղ Տ. Ստեփանեանց

ՍԱՂՔԵՐՄԱՆ

Լ. Երազամ սարկաւագ Մարութեանց

Ի ՔՎԱՐԷԼ

Ոստում բէգ Երզնկեանց

Ի ՅԱՐՍԲԻՅԷ ՔՕԼՕՏՅԸ

ՍԵԼՔՕ Դաւթեան

ՍԱՐՄԱԽԻՐ

Ուսումնարան Հայոց

Ի ՂՈՒՍԱՐ

Սարգիս Իւղբաշեանց

Ի ՍՂՆԱԽ

Տ. Գէորգ քահանայ Ղաղարեանց

Տ. Սարգիս կրօնուսոյց քահանայ
Տ. Գրիգորեանց,

—
Գասպար Տ. Մատթէոսեանց,
Դանիէլ Լիսիցեանց,
Ստեփաննոս Մէլքե-Նուպարեանց,

Ի ԹԵՄԻՐ-ԽԱՆ ՇՈՒՐԱ

Բաղդասար Մակարեանց,
Դաւիթ Զարկարեանց,
Յակոբ Թօխաթլեանց,
Յովհաննէս Շուշանեանց,
Պրապօրշէիկ Իւղբաշեանց,
Պօլկոմնիկ Տ. Ղուկասեանց,
— — Լազարեանց,

Տիտուլեարնիյ Սովէանիկ Թորոսեանց,

Ի ՍՏԱԻՐՈՊՈԼ

Տ. Մատթէոս աւագ քահանայ
Բէգղուկեանց,

—
Լազարիա Աշակովսկի,
Գաբրիէլ Դիաշկովեանց,
— — Քալանթարեանց,
Գրիգոր Խաղէզովեանց,
Լուկիան Բարիկեանց,
Մինաս Շմարեանց,
Յովհաննէս Քաթանեանց,

Ի ՄՈԶԴՈՒ

Տ. Յովհաննէս Աւագ քահանայ
Խոսրովեանց (2),

Ընաբեկ Ուլուխանեանց,
Գէորգ Արէսովեանց,
Գրիգոր Թուշմալեանց,
Մակար Ուլուխանեանց,
Յակոբ Ուլուխանեանց,
Յովհաննէս Արէշով,
Ստեփան Բախտեանց,

ՅԱԺՏԱՐԽԱՆ

Բաղդասար Յովսէփեանց,
Գրիգոր Կաղաչկեանց,
Խաչատուր Դադաշեանց,

Խաչատուր Յարգսեանց,
Կարապետ Կիստով,

— — Սարբէկեանց,
— — Չիրիկեանց,

Մելքում Տ. Սարգսեանց,
Մկրտիչ Սարգսեանց,
Յակոբ Կրանելշէիկեանց,
Յարութիւն Սուլթանեանց,
Յովհաննէս Համաղասպեանց,
— — Սայաթնովեանց,

Սարգիս Երուսալէմքի,
— — Սերերբաղեանց,
Ստեփաննոս Սերերբաղեանց,

Ի ՂԱԼԱՐ

Տ. Մկրտիչ քահ. Պապովեանց,
— — — — Ավանեանց,
— — Մինաս քահ. Մինասեանց,

—
Գալուստ Իղմիրեանց,
Գէորգ Մեհրապեանց,
— — Շաթիրեանց,
Գրիգոր Մերերբաղեանց,
Չաքար Բալասանեանց,
— — Տ. Խաչատրեանց,
Կերասիմ Սերերբաղեանց,
Մակար Մամաջանեանց,
Մարտիրոս Սիւլէիկեանց,
Մկրտիչ Աղապալեանց,
— — Խալափեանց,

Մովսէս Բալիովեանց,
— — Խոսհակեանց,
Յարութիւն Կիլեցեանց,
— — Սուլայեանց,
— — Քանանեանց,

Յովհան Սիւլէիկեանց,
Յովհաննէս Փիթոյեանց,
— — Քուչուբէգեանց,
Ստեփան Մակաւուղեցեանց,
Սարգան Յիփիլցեանց,

Ի ՆՈՐ ՆԱԽԻԶԵԻԱՆ

Գէորգ Գաթրանով,
— — Խոճայեի,

Կարապետ Պոպով:

Մկրտիչ Եկենով:

— — Կոկոյեվ:

Յարուժիւն Խալիպեանց:

Յովհաննէս Պոպով:

Պարոն Միրզա-Պարոնով:

Ի ԹԻՌԴՈՍԻԱ

Առաջնորդ վիճակին Պեսարապիոյ

և Զոր Զախիլեանի Գաբրիէլ

վարդապետ Այվազեան:

Խալիպեան ուսումնարան:

Մանուկ Աղայ Ալթունճի:

Ի ԳԱՐԱՍՈՒ

Տ. Դաւիթ քահանայ Շահվերտեանց:

յՕՏԻՍԱ

Տ. Յովհաննէս քահանայ Գրիգորեան:

Սարգիս Խալայճեանց:

Ի ՀՆԶԵՇՏ

Յովհաննէս Մանուկ Պէյ:

Պողոս Աւագեանց:

Ի ՔԻՇՆԵՒ

Յաջորդ Յովհաննէս վարդապետ Բէկնաղարեանց:

Մարտիրոս աւագ սարկաւագ Թոսունեանց:

Խաչիկ Միքայէլեանց:

Ուսումնարան Հայոց (ընծայ՝ի Յարուժիւնէ Շահապիլեանց):

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Լ. Ղաթինեան Մկրտիչ Աղայ:

Լեւոնեան Սերովբէ Աղայ:

Խմբագրիչ Մասիս Լրագրոյ:

Խորասանճեան Պետրոս Աղայ:

Հովուեան Յովհաննէս Աղայ:

Ղուկաս Շխիեանց:

Մովճեան Մկրտիչ Աղայ:

Փեշարմալճեան Սահակ Աղայ:

Ի ԳՈՒՄ ԳԱՓՈՒ

Թանգարան Ընթերցասիրաց:

յՕՐԹԱԳԻՒՂ

Թանգարան Վերճանութեան:

Ի ՍԱՄԱԹԻԱ

Լ. Ղայ Թադէոս Մեհրդատ Տ. Աստուածատրեան Մեհրդատեանց:

Ի ՂԱԼԱԴԻԱ

Յակոբ Վարդանեան:

Պողոս Մանուկեան:

Ի ՀԱԼԷՊ

Վիլիքճեան Յովհաննէս Աղայ:

Ի ՋՄԻԻՌՆԻԱ

Հաշտենից Ընկերութիւն:

Ղուկաս Պալգապերեանց:

Ի ՓԱՐԻՋ

Լմբրոսիոս վ. } Գալֆայեանք:

Խորէն վ.

Կարապետ վ. Շահնաղարեանց:

Ասիական Ընկերութիւն:

Գրիգոր Մ. Պէյ:

Եղուարդ Տիւլորիէ:

Սարգիս Յովհաննիսեանց:

Ի ՎԵՆԵԱ

Պողոս վ. Յովհաննեանց (ի վանս պաշտպան Ս. Աստուածածնի):

Լ. Եսպէս բաժանորդաց թիւն ընդ ամենն է 372, իսկ ստացեալ օրինակաց՝ 405:

Որովհետեւ (ինչպէս ծանուցած եմք ՚ի յայտարարութեանն՝ որ տպուեցաւ նախընթաց տետրակիս վերջում), ճոպարաւն ՚ի Յունուար Տեպրի ԺԲ. 1859.

ամսոյ առաջակայ 1860 ամի առ ժամանակ մի չարտի շարունակութիւն, այսու պատճառաւ և առ մեզ ուղարկուած յօդուածոց մեծ մասն մնացին՝ կամ բոլորովին և կամ՝ ըստ մասին՝ անտիպ. որոյ աղագաւ խնդրեմք ՚ի պատուելի հեղինակաց և թարգմանչաց, զի եթէ ցանկան նոքա որ իւրեանց աշխատութիւնքը տպուին աւելի շոյտ՝ կարող են յետ ստանալ և տալ այլոց լրագրաց կամ՝ օրագրաց:

Այս օրերումս ելաւ ՚ի տպագրական մամլոց «Արարողոյ ժամ» վերնագրով՝ ուսումնասիրել աղնուականին Մովսիսի Զօհրապեանց Արցախեցոյ տաղաչափական երկասիրութիւնն, մասն երկրորդ, որ տըպուած է Մոսքուայի մեջ Գօթիէի տպարանում՝ յոյժ գեղեցիկ և մաքուր: Այս աշխատասիրութեանս վերայ արժան էր, և մեզ ևս անորոշելի՝ աւելի ընդարձակ խօսիլ, եթէ թերթիս անձկութիւնն չստիպէր զմեզ վերջակէտ դնել բանիս: Զայս միայն բաւական համարեմք ծանուցանել, թէ թէ և ըստ գրոց կանոնաւոր լեզուի շարագրուած են այս գրքի միջում պարունակաւ տաղաչափութիւնքն, բայց յոյժ պարզ գոլով՝ առանց մանուածոյ ձեռք և խրթին բառից, հասկանալի են գրեթէ այն ամենայն անձանց և մանկանց, որք փոքր ՚ի շատէ ծանօթ են Հայրենի լեզուիս:

Ի Զմիւռնիոյ՝ իմ հայրն ստացաւ մի նամակ, որ մեծ զուարճութիւն և մխիթարութիւն պատճառեց մեր սրտին, և որում չեմ կարող մասնակից չառնել և զմեր Ռուսիանակ Հայկաղուէքը: Զմիւռնիոյ մերաղնեայ ժողովուրդն՝ որ ՚ի սկզբանէ անտի հռչակաւոր հանդիսացեալ է միշտ հասարակաշահ առարկնական գործովք և աղգասիրական ջանիւք, այժմ ևս յառաջագէտ է ամենայն կերպիւ ՚ի ճանապարհի լուսաւորութեան, այնպիսի մի արժանազօվելի գործոյ ձեռնամուխ է լինում՝ զոր մտածել և արգեամբք ՚ի գլուխ բերել ամենայն տեղ յաջողուած չէ մեր ազգայնոց: Խօսքս «Հաւրենից Ընկերութեան» վերայ է, զորոյ սեպհական պարտաւորութիւնքը լացերեակի ցուցանում է վերոյիշեալ նամակն, որոյ այս է օրինակն:

Թի- 7.

Զմիւռնիա, Հոկտեմբերի 10, 1859 թի:

«Արժանապաքի» Տէր.

«Համբաւ... ձերումդ... և գրաւոր երկոցդ թուուցեալ ընդ բընաւս՝ խրախուսէ զմեզ առաջի առնել ձեզ զսակաւատող զայս բան: Բր տնօրինէն զամենայն՝ յաջողեաց ՚ի մեզ զյօրինուած աղգասիրական իմն միութեան կոչելոյ Հաւրենից Ընկերութեան, որոյ նպատակ առաջի կայ հսկել ազգային վարժարանաց, խնամաճութիւն որրոց և

անտիրունչ ուսանող մանկանց, դարմանատրուծիւն հիւանդաց և տու-
այտելոց, ծաւալումն օգտակար գրեւոր ՚ի կարօտեալ համազգիս, միով
լանիւ՝ լինել յամենայնի օժանդակ աղգային յառաջադիմութեան ըստ
կարիւ Բաց յայսմանէ՝ ոչ յապաղեսցի Ընկերութիւնս բուն հար-
կանել և ՚ի ձեռնարկութիւն նորոգ իմն բանասիրական Հանդիսի:

«Այսպէս ՚ի քաղաքի աստ միայն՝ բաժինք առաւել քան զեր-
կու հազար (մէն մի բաժին հինգ Օսմանեան դահեկան), ՚ի գեր ար-
ձանացան յաղգասէր ստորագրողաց. յուսալ յուսամք՝ զի և այլուր
՚ի Հայաբնակ երկիրս ոչ պակասեսցին մեղ սատարք և բարերարք:
Բայց առ ՚ի մատակարարութիւն գործոց Ընկերութեանս՝ այլ ևս աղ-
գասէրք պիտին մեղ իբրեւ Անդամք Պատուոյ, յորոց սակի զձերդ
Արժանապատուութիւն գասեալ մեր՝ իսկ զ... ձեր որդի... Զարմայր
Մսերեանց՝ ցանկամբ ունել Գործակալ Ընկերութեանս ՚ի Մոսկուա:

«Հաւաստի եմք բաղմօք, Արժանապատիւ Տէր, եթէ ոչ ունիք
զլանալ զայս շնորհ քաղաքին՝ որ խանձարուր եկաց ծննդեան ձեր, և
ամենայն խորհրդական անդամոցս՝ որ պատիւ անձանց համարիմք ու-
նել այդր զբաղմարդիւն քաղաքակեցի մեր իբրեւ պաշտպան Ընկերու-
թեանս առաջի ամենեցուն աղգասիրաց ՚ի փառս և յօգուտ Հայաստե-
ժողովրդեանս:

«Անամք Արժանապատուութեան Ձերում ակնածու

«Խորհրդական Անդամք Հաշտենից Ընկերութեան

Տէրաւ Հ. Թ. Սաւալանեանց:

Ա. Կ. Տէրեւան:

Յ — էս Մատնարոց:

Յարոյն Տէրեւան:

Արեւսի Ս. Յ. Պալապանեան:

Ա. Գ. Գ. Կոստանդան:

Պ. Սարգիս Տ. Մարգար Վանանդեցի:

Ղաւիս Մատնարեան:

ՀԱՇՏԵՆԻՅ
ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ
Ի
ԶՄԻՌՆԻՆ

Ուայս գրուածի զօրութիւնը կարող է հեշտիւ հասկանալ ո՛վ
որ փոքր ՚ի շատե գիտե զգրոց լեղուն, իսկ վասն չգիտողաց՝ հարկ
եմ համարում յաւելացնել զհետեւեալ քանի մի խօսքը. Ընկերու-
թեան բուն նպատակն է. իմ, Հսկող լինել աղգային վարժարանաց.
Է, Որոց և անտիրունչ ուսանող մանկանց խնամք ունենալ. Դ, Տա-
ռապելոց և հիւանդաց դարման տանել. և Դ, Կարօտեալ համազգեաց
մէջ օգտակար գրեւոր տարածել: Միով լանիւ՝ օգնական լինել ամե-

նայն կերպիւ ազգիս յառաջագիմութեանը, որչափ և կարելի լինի, Զայս գործս 'ի գլուխ բերելոյ համար՝ միայն Զմիւռնիոյ մէջ ստորագրուողք եղած են աւելի քան երկու հազար անձինք՝ վճարելով իւրաքանչիւրն հինգ հինգ Օսմանեան դահեկան, որ է 25 կոպ. արծ.: Յոյս կայ՝ որ այլ քաղաքներում ևս չպակասին յօժարողք մասնակից լինելոյ այս ազգաշահ և Աստուածահաճոյ գործոյս: Ընկերութիւնն մի նոր բանասիրական հանդիսի ևս ձևունամոխս պիտի լինի յետ սակաւ ժամանակի: Տէր յաջողեսցէ:

Տարեգրիս վերջում զայս ևս ծանուցանել աւելորդ չեմ համարում՝ թէ եթէ ոք ցանկանայ այս 1859 ամի Ճուրաղի ամրողջ տետրակները ստանալ, կարող է գիմել առ մեղ, ուղարկելով միայն 4 ուրբի արծաթ (մինչև ջայս աստիճան թեթեւացուցաք զգինը), և մէք առաջին փօստիւ ունիմք առաքել նմա, ամիտփեալ 'ի մի գիրք գեղեցիկ կաղմով:

ԶԱՐԲԱՅՐ ՄՍԵՐԵԱՆՑ:

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐԲ

ՎՆԱՍԻՐԺՈՒՆԻՆԻ ԲՈՐԷՆԻ ԳԱՂԱՆԻՆ:

Վանի մի շաբաթ յառաջ՝ լրագրաց շատերն ծանուցին՝ թէ Վարսափիոյ գաղանանոցի միջէն փախել է Բորենի անուանեալ գաղանն և մեծամեծ վնասներ է տուած: Այս համբաւս 'ի սկզբան անդ սուտ համարուեցաւ, լայց ապա ստուգուեցաւ, որում՝ ապացոյց կարող են լինել և յետագայ լուրքն, որք ստացուած են 'ի Մլալ քաղաքէ, որ Լեհաստանումն է: Յետ բազում աշխատութեանց՝ կարողացան ըզՄլալը շրջապատող ահագին անտառաց մէջ գտանել զյիշեալ գաղանի հետքը, բայց չյաջողեցան հասնել նմա: Օգոստոսի 5 ին, երբ որ Վալազուրաս անուանեալ գիւղի հովուաց մինն արածում էր հանդարտօրէն զիւր ոչխարները դաշտումը, անկաւ յանկարծ այս արիւնաճարաւ գաղանս ոչխարաց վերայ, և սակաւ ժամանակի մէջ պատառեց մինչև 40 ոչխար, Հովիւն 'ի սաստիկ երկիւղէն ելաւ մի ծառի վերայ, և անվնաս պիտի մնայր՝ եթէ ըստ անբախտութեան՝ նոյն րոպէին չմօտենայր նմա նորա մայրն, որն որ բերում էր նմա կերակուր: Նա չլսեց զօրդոյն ձայնը, որ գոչում էր՝ թէ մի մօտենար, և երբ տեսաւ զնա գաղանն՝ անկաւ իսկոյն նորա վերայ և պատառեց զնա. հովիւն ևս՝ որ աճապարելով հասաւ յօգնութիւն մօրն՝ նոյն շաբաղէպ արկածին հանդիպեցաւ: Այս տեղէն գաղանն վաղեց 'ի վո-

լազուրաս գիւղը, ուր յետ պատառելոյ զկին մի հանդերձ փոքրիկ երեխայով, պատահեցաւ և այլ ինն մարդոց՝ որք շրջապատեցին զնա՝ ունենլով իւրեանց ձեռքերում զանազան գիւղական գործիքներ, երկուքն ՚ի նոցանէ սաստիկ վիրաւորուած են այնպէս, որ նոցա բժշկուիլն յուսալի չէ: Բորենին թէեւ բաւական թուլացաւ այս միջոցումս, սակայն երբ որ կամենում էր ցատկել մի պարտիզի որմի (պատի) վերայ, պատահեցաւ մի մարդու՝ որ թէեւ ինքն ևս վիրաւորուեց՝ սակայն սպանեց զնա ձեռքումը ունեցած կացինով: Ասում են՝ թէ բաց ՚ի նախայիշեալ սպանուածներից՝ վիրաւորած և սպանած է այս գաղանս և այլ շատ մարդիկ:

Որովհետեւ՝ որպէս կարծեմք՝ շատերին յայտնի չէ գաղանս այս, այսու պատճառաւ՝ աւելորդ չեմք համարում զնեւ այս տեղ զնորա պատկերը, և տալ քանի մի տեղեկութիւնք նորա վերայ:

Բորենին՝ որ Ռուսերէն Гиена, իսկ Լատիներէն Hyæna է կոչուում, նման է յոյժ շան, բայց զանազանում է ՚ի նմանէ իւր մարմնոյ մի այլ ձեւով, վասն զի նորա յետակողմն առաւել ցած է քան թէ առաջակողմն, ուստի և քայլելոյն կերպն ևս այլ է: Նորա իւրաքանչիւր ոտնն ունի չորս չորս մատն. լեզուն կոշտ է՝ որպէս կառուներին. պոչն կարճ՝ բայց մալուտ: Նա յոյժ զօրեղ է, այնպէս՝

որ եթէ մի բան բռնած ունենայ ատամներով, չէ կարելի հանել զայն: Բորենիքն՝ որպէս գիշերային գաղանք՝ բնակում են այրերի մէջ, իսկ գիշերային ժամանակներում ելանում են իւրեանց բունոյ միջէն և սկսանում մարմիններ որոնել, մտանում են հանգստարանաց մէջ և հանում են մեռելոց մարմինքը: Բայց զայս ևս հարկաւոր է ասել՝ թէ միայն սաստիկ սովն հարկադրում է զնոսա անկանիլ մարդոց վերայ և զիշատել: Շատ սակաւ գաղանք կան՝ որք ունենան այնքան առասպելալ պատմութիւնք, որքան ունի Բորենին: Զորօրինակ՝ Ասիայում համարում են զնոսա երկասեռ կամ արուէգ (ДВУПОЛЫЙ): Այս մոլորութեան մէջ էր և Պլինիոս: Այս գաղանս լինում է Հին աշխարհի ամենայն մասանց մէջ, որոյ և հինգ տեսակն յայտնի է արդէն: Ի հին ժամանակաց յայտնի եղած շէքառօր քոթէնի (hyaena striata), գտանում է վրաստանի, Պարսկաստանի, Արաբիոյ, Եգիպտոսի և Հայէջիստանի մէջ. երկայնութեամբ լինում է մինչև 5½ ֆութ:

ՅԱՆԿ

Հին ՀԱՐԱԳՐԱԾՔ: Ա. Երանելոյն Անանիայի հոգեշնորհ փիլիսոփայի Ներքուղեան, ասացեալ ի սուրբ Կաթողիկէ եկեղեցի (Հարանութիւն և Կրթ., 399—406):

ՆՈՐ ՀԱՐԱԳՐԱԾՔ: Բ. Արտաւաղ Հայկազն, քաջ զօրավար և մեղամարտիկ (406—411): Գ. Հրէից Դաւիթն (411—412): Դ. Երգ առ Ս. Ստեփաննոս Նախակայն (412—413): Ե. Աւետարեր Աղաւնի (413—414): Զ. Սոխակ ողբերգակ (414—415): Է. Բարբ և վարբ օրիորդաց Հայոց Արարատեան աշխարհի (415—416): Ը. Մատերա կղզւոյն գտանուիլն, պատմական վէպ (416—426): Թ. Ստուգարանութիւն բառիս Դրախտ (427—430): Ժ. Ծէս թաղման բնակչաց Աւստրալիոյ (430—431):

ՀԱՅԿԱՋՆԵԱՆ ՏԱՐԵԳԻԴ (431—450):

ՄԱՆՐԱԼՈՒԲ (450—452):

Ի ՏԵՏՐ. ԺԱ.

Ի՛՛.	Տ՝՛.	Վրէպոյ.	Ուղեւ.
368.	10.	Յանչիջէլին բորբ	Յանչիջն ի թուի բորբ
375.	23.	զգեցոց	զգեցոց
381.	7.	զԵայն	զԵայն

Ի ՏԵՏՐ. ԺԲ.

422.	28.	Լաւվրէնթիոսի	Լաւրենտիոսի
------	-----	--------------	-------------

Печатать дозволяется, С. Петербургъ, 2-го Ноября, 1859 года.

Цензоры: В. Бекетовъ и А. Прохачевъ.